MICHAEL BAKOENIN

DE AS 21/22

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Vierde jaargang, nr. 21/22 - mei/augustus 1976

De As verschijnt zes maal per jaar en is een gezamenlijke uitgave van Pamflet en RAM.
Jaarabonnement: f 10; los nummer f 2/dubbelnummer f 3.50.
Bestellen door storting op giro 255 38 50 t.n.v. Pamflet, Groningen.

Redaktie-adres: Stichting uitgeverij RAM, Stadhouderslaan 40, Rotterdam-12 (010 - 224331)
Administratie-adres: Stichting Pamflet, pb 1333,Groningen
Redaktiekollektief: Boudewijn Chorus, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Arthur Mendes-George, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer, Lenicka Roozendaal.
Verder werkten mee: Jan Bervoets, Leonie Kwakkelstein, Bas Moreel, Hein van Schendel (illustraties), Magda Sijmons.

BAKOENIN & CHE GUEVARA

Bij de herdenking van het feit, dat honderd jaar geleden Michael Bakoenin is overleden (1 juli 1876) is weer de aandacht gevraagd voor zijn konflikt met Karl Marx. Van hun vele geschillen en verschillen zijn er vier, die in dit artikel op de voorgrond worden gesteld. In de eerste plaats de voorkeur van Bakoenin voor de vernietiging van de staat en zijn vervanging door een federatie van autonome kommunes, terwijl de marxisten zich koncentreerden op de verovering van de staat, met eventuele verwijzing naar zijn toekomstige 'proletariese' karakter en zijn uiteindelijke 'afsterven' in een klasseloze maatschappij. Dan onderstreepte Marx de leidende rol van de arbeidersklasse, terwijl Bakoenin een minstens zo grote betekenis toekende aan de landbouwers: arbeiders, pachters en kleine boeren. Ten derde heeft Bakoenin veelvuldig gesproken over de bevrijding van een onderdrukt en uitgebuit volk, terwijl Marx placht te gewagen van klassen; in teorie tenminste, want hij verachtte de 'slaviese volken' en wenste in 1870 de overwinning van Duitsland over Frankrijk. Tenslotte zag Marx de overwinning van het proletariaat als een noodzakelijke, histories onvermijdelijke en van de menselijke wil onafhankelijke ontwikkeling, terwijl Bakoenin de nadruk legde op de noodzaak, de spits af te bijten, de strijd te beginnen, de lont in

het kruitvat te steken.
Terwijl nu de marxisten in het hoog-georganiseerde kapitalisme tot reformistiese nationalisten werden; en in de zogenaamde communistiese landen tot nationaal-georiënteerde staatssocialisten (of staatskapitalisten) hebben ze Che Guevara, die in 1967 poogde in Bolivia een sociale revolutie te ontketenen, een Bakoeninist genoemd.

In zijn vermaarde dagboek vindt men op 24 juli 1967 - dus enige maanden voor zijn dood - een verwijzing naar verwerpelijke denkbeelden van tsjechiese kommunisten, met deze toevoeging: "De kameraden noemen mij een nieuwe Bakoenin en jammeren over het vergoten bloed, en het bloed dat er zou worden vergoten als er drie of vier Vietnams zouden komen". Dit laatste slaat op de oproep van Che Guevara om méér revolutionaire bevrijdingsoorlogen te veroorzaken, in de trant van de strijd in Vietnam, om in de ganse wereld het Amerikaanse imperialisme aan te vallen. Wat kon de verwijzing betekenen naar Bakoenin, onder marxisten wel de ergste beschuldiging van ketterij, die men zich kan denken?
Een van de hoekstenen van de marxistiese teorie en praktijk is geworden de schepping van een autoritaire partij, die de staat kon veroveren. Ook daar waar de vorming van de macht op het platteland lag (zoals in China, Joegoslavië, Indo-China) hebben de marxisten vastgehouden aan de exklusieve leiding, die van één partij moest uitgaan. De Cubanen echter, die niet waren uitgegaan van een marxistiese filosofie (waaraan eigenlijk alleen Raúl Castro sterk gehecht was) beoogden de eliminatie van het bestaande staatsgezag door een nieuwe 'beweging', die soeverein zou zijn: wetgevend, uitvoerend en juridies en die aanvankelijk niet het karakter zou hebben van een partij. Weliswaar was deze 'beweging', die had gezegevierd in het begin van 1959, na drie jaar toch tot een partij geworden. Maar in 1962 poogde Fidel Castro nog door het verwijderen van de stalinist Aníbal Escalante een ongewenste machtskoncentratie te voorkomen. En Che Guevara, die in 1965 de wereld introk om revolutionaire vuurhaarden (focos) te ontsteken, verkeerde in duidelijke onmin met de kommunistiese partijen van Zuid-Amerika. Hij zocht een veel bredere basis voor het volksverzet, dat hij poogde te ontketenen...tegen de staatsmacht. In zijn studie over de Guerrilla-oorlog (1959) had hij vooropgesteld: "De volkskrachten kunnen een oorlog winnen tegen het leger". En de leden van een guerrillagroep zijn geen gedwongen soldaten, maar vrijwilligers, overtuigden, niet door een kadaverdiscipline bijeengehouden maar door een revolutionaire mentaliteit verenigd, zoals in Spanje de anarcho-syndikalisten zich dat in de eerste fase van de strijd tegen Franco voorstelden.
Dit tema is later (in 1966-67, de periode van de guerrilla van Che Guevara in Bolivia) uitgewerkt door de franse auteur Régis Debray, zo men weet in Bolivia gevangen genomen. Afgezien van de vele elementen, die ontleend zijn aan de ervaringen van de strijd op Cuba, bevat zijn boek "Révolution dans la révolution" een poging, de verovering van de macht anders te zien dan de bolsjewiki; want volgens hem is het niet de politieke partij, die de overwinning behaalt, maar een veelzijdige 'beweging' met allerlei autonome sekties (pag. 82), al zijn die verenigd in een gemeenschappelijk kommando. Voor zijn stelling citeert Debray (pag. 102) Fidel Castro zelf in zijn meest onafhankelijke periode. Hij zei: "Men beschuldigt mij van ketterij, men zegt dat ik inzake het marxisme-leninisme een ketter ben. Hum, het is amusant dat zogezegd marxistiese organisaties, die met elkaar

omgaan als kat en hond en elkaar de 'revolutionaire waarheid' betwisten, ons verwijten dat we automaties een Cubaanse formule willen toepassen. Ze verwijten ons de rol van de partij te miskennen... Maar wie zal de revolutie in Latijns-Amerika maken? Wie? Het volk, de revolutionairen, met of zonder partij". Volgens hem - en Debray - ontstaat uit de volksmacht, de guerilla en het revolutionaire leger na de overwinning weer wel een brede partij...maar niet omgekeerd. Het is deze afwijking van het 'leninisme', dit vertrouwen op de spontaneïteit en de scheppende aktiviteit van de massa, die er toe leidde dat Che Guevara een Bakoenist werd genoemd: iemand, die niet eenvoudig de staat wil veroveren maar een nieuwe vorm zou willen geven aan de 'volksmacht'. De mogelijke vergelijking met Bakoenin houdt natuurlijk op bij het installeren van een nieuw gezag. Ze blijkt voornamelijk verband te houden met de hier verdedigde teorie van een guerilla tegen een staatsleger.
Het tweede element dat Guevara verdacht maakte wegens Bakoenisme was zijn overtuiging, dat in de 'Derde Wereld', de arme, gekoloniseerde en geëxploiteerde landen de basis van de klassestrijd (hier overigens een volksoorlog) niet lag in de stedelijke industrie-centra maar op het platteland. Deze konklusie was reeds getrokken in China, Joegoslavië en Indo-China, waar de steden als bolwerken van kontra-revolutie en westers kapitalisme pas in de laatste fase van de strijd veroverd konden worden. Wat dit aangaat heeft Che Guevara veel ontleend aan ervaringen van Mao Tse-toeng omtrent 'de langdurige, revolutionaire volksoorlog'. Nog op 10 augustus 1967 zei Fidel Castro: "De guerilla wordt georganiseerd door een politieke beweging, door een politieke organisatie. Maar wat we onverenigbaar achten met juiste ideeën over de guerilla-oorlogvoering is de gedachte, dat deze geleid moet worden van de steden uit". Aldus werd de basis ondermijnd van het westerse marxisme. Nadrukkelijk zei Che Guevara: "In het onderontwikkelde Latijns-Amerika moet het terrein van de gewapende strijd fundamenteel het platteland zijn". Daar vindt men de meest opstandige massa's en hun strijd "vertolkt de wensen van de grote boerenmassa, om meester te zijn van de aarde, van de produktiemiddelen". Nog duidelijker: "De guerrillero is vóór alles een agrariese revolutionair". Het leger der rebellen is "het volk in uniform".
Alle 'verwijten' aan het adres van Bakoenin, dat hij zijn hoop had gesteld op de rebellie der boerenmassa's, zouden evenzeer de guerrilla-leiders treffen in Azië en op Cuba. Zijn ze gegrond? In die zin wel, dat hij het oog had op landarbeiders, horigen, pachters, kleine boeren die in semi-feodale en kapitalistiese verhoudingen werden uitgebuit. Wat dit aangaat moet men de rol van Bakoenin gadeslaan op het Slaviese kongres in Praag (1848) en de uitwerking daarvan in zijn 'Oproep aan de Slaviese volkeren". De onafhankelijkheid en vrijheid moet zich niet manifeateren in de schepping van soevereine staten, zo zegt hij, maar in de vorming van een federatie van vrije volkeren, aan wie alle grond zal toebehoren. Na zijn folterende gevangenschap in Saksen, in Oostenrijk en Rusland (1849-1861) heeft hij (in De Klok van 15 februari 1862) de leuze "Land en vrijheid" aangeheven, een beroep gedaan op 'het Rusland der boeren' om de kommune tot hoeksteen te maken van een nieuwe maatschappij, gebouwd op het gemeenschappelijk bezit van de bodem door autonome gemeenschappen. "Elke kommune in heel Rusland moet in het eeuwige bezit komen van het land: privé-grondbezit mag slechts binnen beperkte grenzen bestaan...Voorts zelfbestuur: geen organisatie van boven af,

doch alles organies van onder-op". Wanneer zijn anarchisme zich duidelijker manifesteert, o.a. in zijn programma van de 'Alliantie der socialistiese demokratie' (1866-67) blijft de zorg bestaan om de boeren te betrekken bij de revolutie. En des te meer, als de Frans-Duitse oorlog is uitgebroken en Bakoenin in zijn 'Brieven aan een Fransman' (1870) het franse werkende volk opwekt een massale revolutie te ontketenen, een bevrijdingsoorlog tegen de pruisiese adel, de duitse vorsten en de franse bourgeoisie tezamen, om Europa te verlossen door de verwezenlijking van een vrijheidlievend socialisme. In die strijd is samenwerking noodzakelijk tussen stad en platteland. Bakoenin onderzocht de oorzaken van de konflikten, de afkeer en de afstand tussen arbeiders en boeren. Het zou te ver voeren, daarop dieper in te gaan. Het fatale feit deed zich echter voor dat in het jaar daarna de Commune van Parijs in bloed kon worden gesmoord door onvoldoende steun uit andere steden, maar vooral door de daadloosheid van het platteland.

Ongetwijfeld heeft Bakoenin in internationaal verband meer begrip begrip gehad voor de vaak doorslaggevende rol van de arme boeren dan Marx, die zich blind staarde op een stedelijk en industriëel proletariaat, dat na 1900 echter zou ophouden een revolutionaire faktor te zijn in de atlantiese wereld. Juist in de arme landen, waar de brandstof voor omwentelingen lag opgehoopt, bleken de massa's op het platteland een onmisbare stuwkracht. Terecht kon men spreken van de noodzaak van de mobilisatie van onderdrukte volkeren, omdat deze bestonden - in overwegende mate - uit uitgebuite arbeiders en boeren. De volksopstand tegen kerk en staat, tegen kapitalisten en militaristen, zoals Bakoenin die in 1870 propageerde in zijn "Brieven aan een Fransman", en zoals die in de oproepen van de Parijse Commune in 1871 werd gemotiveerd, dit ideaal van de volksbevrijding was veel meer terug te vinden in de geschriften van Bakoenin dan in de verhandelingen van Marx.

In de studie van Che Guevara over "De Guerrilla-oorlog" vindt men over het scheppen van vuurhaarden (focos) deze stelregel: "Men kan niet altijd verwachten dat alle voorwaarden voor de revolutie voorhanden zijn: de vuurhaard van de opstand kan ze scheppen". Er is een minimum van gunstige omstandigheden nodig, om te proberen de stoot te geven tot een revolutie. Men moet duidelijk kunnen tonen dat het voor het volk onmogelijk is voor zijn sociale verlangens met sukses te strijden binnen de grenzen van de konventionele, politieke, nietgeweldadige strijd. Er moet een meerderheid zijn, die bewust kan worden gemaakt van het feit, dat ze wordt onderdrukt en geëxploiteerd. Die bewustwording kan geschieden doordat een voorhoede de strijd begint, die moet worden overgenomen door het volk. In elke guerrilla heeft die voorhoede - als ze zich heeft kunnen handhaven - slechts resultaat kunnen boeken door de kollektieve medewerking van doorslaggevende groepen der bevolking. Waar deze ontbrak - zoals later in Bolivia ten tijde van de strijd, die Guevara er voerde - moest de 'foco' falen. Tenslotte moet de massa van boeren en arbeiders zichzelf bevrijden, ze kan niet door een kleine minderheid worden verlost uit haar ellende. Maar deze kan wel pogen de stoot te geven tot de bevrijdingsstrijd.

In hoeverre komen denkbeelden van Bakoenin met deze zienswijze overeen? Herhaald moet worden dat de uitkomst van de strijd om de macht, zoals ook Che Guevara die zag, toch de schepping was van een centrale 'volksstaat' binnen de grenzen van de guerrilla. Deze konseptie hield verband met het 'socialisme in één land', een teleurstellende

INTERNATIONAAL BAKOENIN-KONGRES

Ter herdenking van Bakoenins overlijden een eeuw geleden organiseren Italiaanse kameraden een internationaal kongres, dat van 24 tot 26 september in Venetië zal plaats vinden. Op dit kongres zullen onder meer aanwezig zijn: Marianne Enckel, Henri Arvon, Daniël Guerin, Paul Avrich en Arthur Lehning. Tegelijkertijd zal een tentoonstelling worden gehouden van publikaties van en over Bakoenin. Inlichtingen worden verstrekt door Nico Berti, Casella Postale 541, Padova, Italia.

realiteit die inderdaad moeilijk te rijmen viel met een staatloze federatie van volkeren. Doch ook overigens was de opvatting van Che Guevara over de toekomst stellig niet bakoenisties. Niettemin wijzen vele elementen in het werk van de russiese anarchist op pogingen, revoluties te verwekken door het scheppen van 'vuurhaarden' van voorhoedegroepen, die het revolutionaire voorbeeld behoren te geven. In Rusland, waar hij niet kon ageren; in Polen, waar hij in 1863 de centra van de opstand niet kon bereiken, waren zeker voorwaarden aanwezig voor guerrilla's - revolutionaire bevrijdingsoorlogen - met het platteland als basis. Naar de mogelijkheid van zulke omwentelingen heeft Bakoenin in zijn oproepen niet zelden verwezen. De omstandigheden brachten mede, dat hij zelf slechts betrokken is geweest bij stedelijke opstanden: in 1848 in Parijs, al kwam hij daar nadat op de barrikaden een voorlopige (en later weer ongedaan gemaakte) overwinning was behaald; in Praag, en vervolgens in Dresden (1849) waar hij een volledig defensieplan ontwierp. Hoewel hij in 1870 ijverde voor een alles-omvattende volksopstand, kon hij slechts proberen in Lyon een rebellie te verwekken, die het teken moest zijn voor een grote revolutie, ook in de provincie.
In de konkrete punten, die hij toen formuleerde, vindt men veel dat de Spaanse anarchisten (bijvoorbeeld Durruti) inspireerde bij hun strijd tegen de Franco-fascisten, en die later ook in Latijns-Amerika naar voren kwamen. De kommune moest besluiten, zich 'voorlopig autoritair' te gedragen, maar dan ter afwenteling van de privé-eigendom, de staatswetten, de justitie en de strijdkrachten van de staat. Kontrarevolutionairen, die aktief (verondersteld moet dus worden: met geweld) de oude orde wilden herstellen konden zelfs door de doodstraf worden getroffen. Een vrijwillige militie, met kontrakten voor zes maanden, zou de omwenteling moeten doorvoeren en beveiligen. Associaties van de arbeiders en boeren (later zou men van 'raden' spreken) moesten de produktie en distributie op socialistiese grondslag voortzetten. We laten de verwijzingen naar zulke denkbeelden in latere geschriften onbesproken. Maar wat de voorgestane strijdwijze aangaat zijn bij Bakoenin veel elementen der klassieke guerrilla (maar dan ter afwenteling van de staat) aanwezig.
Wanneer men probeert na te gaan, waarom tien jaar geleden partijkommunisten Che Guevara een bakoenist hebben genoemd, behoort men zich rekenschap te geven van de grote verschillen - ook al wat het tijdvak en het werelddeel aangaat - tussen beide figuren. Maar voorstanders van een guerrilla in de Derde Wereld vinden toch meer punten van overeenstemming met Bakoenin, altans wat taktiek en strategie aangaat, dan met Marx en Engels. En met name Spaanse anarchisten als Durruti stonden in de burgeroorlog zowel dicht bij Bakoenin als bij de denkbeelden omtrent een revolutionaire volksoorlog.
Anton Constandse

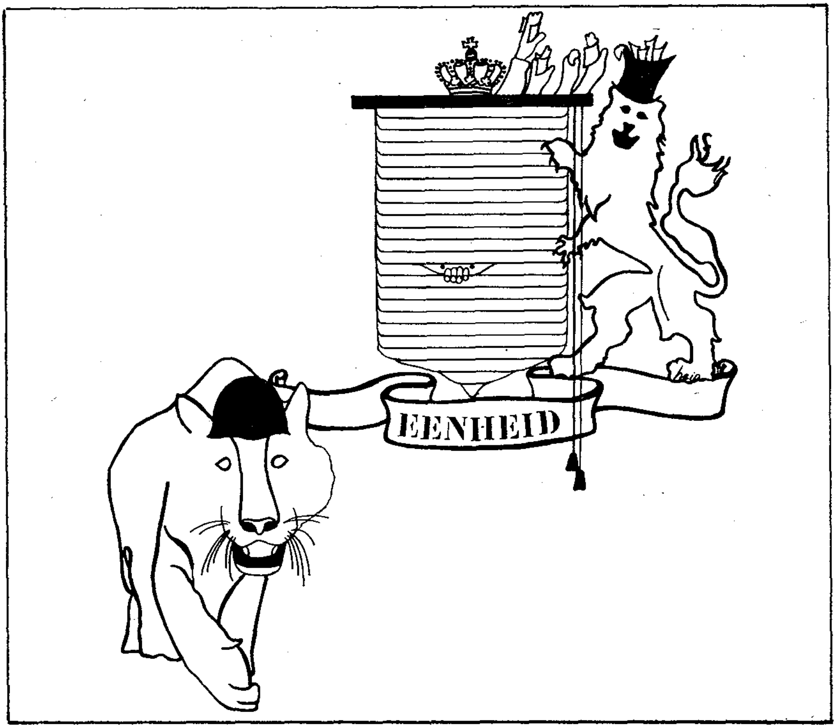
BAKOENIN & MARX: EEN ONVOLTOOIDE DISKUSSIE

Laten we teruggaan naar de jaren rond 1870. De arbeidersbeweging is nog in een embryonaal stadium. Het gaat om betrekkelijk kleine arbeidersgroepen en om een aantal intellektuelen over heel Europa verspreid. Maar de diskussies, de scheuringen, het wantrouwen, de persoonlijke tegenstellingen die ook later de linkse beweging blijven kenmerken, zijn al volop aanwezig. Het grootste diskussiepunt uit die jaren is hoe het fenomeen Staat geïnterpreteerd moet worden, en de daarmee samenhangende vragen als: wat is de juiste strategie om de staatsmacht te veroveren (of te vernietigen) en hoe moet in samenhang daarmee de arbeidersbeweging georganiseerd zijn.

De belangrijkste opponenten zijn Marx en Engels aan de ene kant en Bakoenin aan de andere kant. In het Vorwort van band 18 van de Marx-Engels Werke (met teksten van maart 1872 tot mei 1875) staat heel terecht dat "de taaie strijd tegen verschillende kleinburgerlijke richtingen, in de eerste linie tegen het anarchisme" een belangrijke plaats innam - in die jaren - in de werkzaamheden van Marx en Engels. Werkzaamheden die overigens voor grote delen van de arbeidersbeweging van Europa tot de 1e wereldoorlog geen overweldigend sukses hadden, en wat Spanje betreft door fascisten en stalinisten gewapenderhand voltooid moesten worden.
Marx en Engels publiceren in deze tijd belangrijke anti-anarchistiese geschriften als "Der politische Indifferentismus" (tekst van Marx vooral tegen de proudhonisten) "Von der Autorität" (van Engels) en "Ein Komplott gegen die I.A.A." (van Marx en Engels, een soort smaadschrift over de aktiviteiten van Bakoenin).
Het is ook in dezelfde periode dat op het Kongres van de Internationale Arbeiders Associatie (1e Internationale) te Den Haag (2-7 september 1872) de organisatoriese scheiding zich voltrekt tussen marxisten en anarchisten. Dit kongres heeft ook vele teksten van Marx en Engels opgeleverd met kritiek op de ideeën en persoon van Bakoenin. Het meest interessante stuk van Marx uit die tijd is waarschijnlijk wel het zgn. Konspekt van Bakoenins hoofdwerk "Het Staatsbegrip en de Anarchie". Dit konspekt bevat gedeeltes van Het Staatsbegrip en de Anarchie vertaald, gedeeltes samengevat en kommentaar. Marx las in de jaren '73, '74 meerdere russiese werken en de resultaten van deze studie zijn te vinden in een schrift dat als titel draagt "Russica II, 1875". Het konspekt van Het Staatsbegrip en de Anarchie werd pas voor het eerst gepubliceerd in 1926 in band 18 van de Marx-Engels Werke.
Het Staatsbegrip en de Anarchie verscheen in 1873 in Zürich. Het is het eerste en enige omvangrijke werk dat van Bakoenin verscheen

tijdens zijn leven. Het is voor een belangrijk deel geschreven als polemiek tegen de marxistiese opvattingen over staat en revolutie. Het boek is nogal fragmentaries van opzet, het draagt als het ware de sporen van het aktivistiese, drukke leven van Bakoenin. Zijn filosofiese en politieke doktrine is er evenwel goed uit te halen en het is dan ook jammer dat Het Staatsbegrip en de Anarchie niet in een nederlandse vertaling voorhanden is, Marx maakte vooral kanttekeningen bij Bakoenins opvattingen over de staat, het revolutionair potentieel en de representatieve demokratie. De organisatie van een maatschappelijk systeem gebaseerd op autoriteit en dominantie vat Bakoenin samen als staat. De staat en de revolutie sluiten elkaar uit. De staat beschermt de bevoorrechte groepen: de bezitters, de adel, de kerk. De staat belemmert de vooruitgang en laat de onrechtvaardigheid voortbestaan. Hij beschermt slechts wat hij aantreft; "De één zijn rijkdom, de ander zijn armoede, de één zijn op eigendom berustende vrijheid, de ander zijn slavernij. De staat is een abstraktie die het volksleven verstoort; voordat echter een abstraktie tot werkelijkheid kan worden, zich kan ontwikkelen en blijven bestaan, moet er een gemeenschappelijke klasse zijn die belang heeft bij haar bestaan. Dit kan niet de volksmassa zijn, want deze is juist het slachtoffer. Nee, het moet een bevoorrechte klasse zijn, in bepaald opzicht een priesterkaste van de staat, de heersende en bezittende klasse, welke in de staat is datgene wat de priesterkaste in de kerk is". De staat is, in de terminologie van Bakoenin, per definitie vijandig aan het volk. De staat is immoreel; de staatsmoraal is uiteindelijk tegengesteld aan de moraal die het respekt voor de mens verkondigt, voor de menselijke waardigheid, voor het recht en de vrijheid van alle menselijke wezens. Deze moraal vooronderstelt Bakoenin als natuurlijk en als aan iedereen gegeven: inherent aan de mens.

Bakoenin ontkent niet dat er verschil is tussen de staten. Onder de monarchie onderdrukt en verdrukt de burokratie het volk uit naam van de koning, onder de demokratiese republiek of sociaal-demokratie onderdrukt en zuigt ze de volksmassa's uit, uit naam van de volkswil. De antithese van de staat is bij Bakoenin de revolutie, de antithese van het etatisme (het staatsbegrip) het socialisme of kollektivisme. "De orde in de maatschappij moet het resultaat zijn van de grootst mogelijke ontwikkeling van alle plaatselijke, kollektieve en ekonomiese vrijheden. De politieke en ekonomiese organisatie mag niet meer van boven naar beneden, van het centrum naar de periferie (buitenkant) maar moet van onder naar boven, van de periferie naar het centrum gaan, volgens het principe van de vrije associatie en federatie. Er moet daarvoor een totale reorganisatie van het land komen op basis van produktie-associatie en volksraden". Bakoenin is geen voorstander van des-organisatie van de maatschappij. Hij is een tegenstander van een etatistiese organisatie. Anarchie betekent voor Bakoenin: radikale demokratie, de openbare macht valt samen met de zich als openbare macht organiserende bevolking, volksmacht. Deze volksmacht kan zich alleen realiseren in een gedecentraliseerd systeem: autonomie van de onderdelen van de maatschappij. Dit sluit organisatie niet uit maar in, evenals het wel degelijk planmatigheid insluit. Hoewel de staat en de vrije maatschappij elkaars tegenstellingen zijn is deze tegenstelling niet absoluut. Zo is voor Bakoenin de duitse staat (van Bismarck) het prototype van de moderne autoritaire staat. Hij schrijft zelfs: de enige ware staat in Europa. De Republiek der Nederlanden, Engeland en de 19e-eeuwse Verenigde Staten

waren in zijn ogen "veel minder staat".
Dit roept de spot op van Marx. De 'koffiehuispolitikus' Bakoenin hanteert twee betekenissen voor het woord burgerlijk: zowel voor het despoties-etatistiese als voor het kapitalistiese systeem. Voor Marx is de staat naar zijn wezen altijd een klassenstaat. Ook voor Marx is hij een instrument tot beheersing en onderdrukking van een klasse door een andere (in het kapitalisme: de burgerij, de kapitaalbezitters). Anders dan Bakoenin ziet Marx de staat als een gevolg van de klassentegenstellingen. Staat en maatschappij werken op elkaar in met als bepalend moment de maatschappelijke produktieverhoudingen en de trap van het produktieproses. Bakoenin ziet de staat als oorzaak van de klassentegenstellingen. Marx onderzoekt in het konspekt op een soort taalanalytiese manier het woord staat, en het daarmee verwante: rijk, heerser, soeverein, monarch, keizer, koning. Zijn konklusie lijkt dat voor de 'staat' bepalend is, zijn territoriale gebondenheid. Een tragiese diskussie haast, als Bakoenin in dit verband toch veeleer het woord staat gebruikt in de zin van een bepaalde ideologie; nl. als metafysiese konstruktie (metafysies in de terminologie van Comte.
Voor Marx en Engels zou de staat met de invoering van de socialistiese maatschappij vanzelf oplossen en verdwijnen. Men zal zich er slechts in de revolutie van bedienen om zijn tegenstanders er met geweld onder te houden. In de overgangsperiode tussen kapitalistiese en kommunistiese maatschappijen kan de staat niets anders zijn dan de revolutionaire diktatuur van het proletariaat. De staat blijft bestaan, alleen de heersende klasse wisselt. De nieuwe heer-

sende klasse is het georganiseerde proletariaat. In de loop der tijd wordt het ingrijpen van het staatsgeweld in de maatschappelijke verhoudingen meer en meer overbodig en de staat slaapt dan vanzelf in. Het konspekt heeft als nadeel dat van een echte diskussie nauwelijks kan worden gesproken, omdat één van de deelnemers - Marx - altijd het laatste woord heeft. Marx blijkt weinig oog te hebben voor de problematiek van Bakoenin: de staat, een konstruktie ten dienste van de heersers, konsolideert zich altijd. De konsolidatie (van de staat, dus van de onderdrukking) is inherent aan de staat en het staatsbegrip. Marx heeft volgens Bakoenin een absurde opvatting over de staat als zijnde ontstaan uit de klassentegenstellingen en funktionerend als konsolidator van die klassentegenstellingen, maar tevens zijnde een geschikt instrument om de klassen op te heffen en zichzelf overbodig te maken. Bakoenin is doodsbang van staatskommunisme, evenals hij doodsbang is van politieke partijen wier doel het is de staatsmacht te veroveren. Socialisten, revolutionairen, moeten de staat niet in handen proberen te krijgen, maar moeten zich organiseren om het volk te helpen zich te bevrijden van het kapitalisme en de staat.
Bij Bakoenin is het proletariaatsbegrip veel wijder en minder ekonomies bepaald dan bij Marx. Naast het industrieel proletariaat spelen het agraries proletariaat, het lompenproletariaat (bijv. in Italië) en de gedeklasseerde intelligentia een belangrijke rol. Bakoenin veronderstelt bij Marx een haat tegen de boerenopstand. "De marxisten zijn, als etatisten, er dwangmatig toe geneigd elke volksrevolutie te vervloeken, speciaal de boerenrevolutie, die met z'n natuurlijk anarchisties karakter direkt naar de afschaffing van de staat zou voeren". Marx in het konspekt: "of de boer verhindert, of hij doet elke arbeidersrevolutie mislukken zoals hij dat tot dusver (1874) in Frankrijk gedaan heeft. Het proletariaat (de bezittende boer hoort niet bij het proletariaat, als hij er volgens z'n toestand wel toe hoort gelooft hij er niet toe te horen) moet als regering maatregelen nemen waardoor de boer z'n situatie verbetert, en hem doet winnen voor de revolutie". Marx gaf duidelijk uit ekonomiese overwegingen het primaat aan de stadsarbeiders in het revolutionair proses. Bij Bakoenin (door Marx veelvuldig ezel genoemd in het konspekt) is het subjektivistiese element sterk ontwikkeld. Hij gelooft niet alleen in de "revolutionaire situatie" maar ook in de "revolutionaire wil" (gebazel volgens Marx, letterlijk in het konspekt). De kapitalistiese ketting zal volgens Bakoenin knappen bij de psychologies gezien "zwakste schakel".
De diskussie tussen Marx en Bakoenin maakt een paar punten toch wel duidelijk. Ten eerste de al eerder gesignaleerde blindheid van Marx voor de problematiek van Bakoenin. Ten tweede het aktuele karakter van de diskussie; Hij wordt op dit moment in Portugal gevoerd, is in Polen en Tsjechoslowakije (waar kommunisten in de gevangenis zitten) aktueel, speelt een rol in de bevrijdingsbewegingen in de 3e wereld enz. Ten derde: het gevaar van de kreet libertair-marxisme. Er laat zich ten enen male geen syntese denken tussen de staatsopvattingen van Bakoenin en die van Marx (ook niet de staatsopvattingen uitgedragen in Marx' Burgeroorlog in Frankrijk). Het aktuele revolutionaire socialisme zal, ondogmaties, beide heren moeten bestuderen en op hun merites beoordelen. Van beiden kan, op verschillende terreinen veel geleerd worden voor de strijd voor een vrije, kommunistiese maatschappij.
Jan Keulen

BAKOENIN: INSPIRATOR VAN DE REVOLUTIE

Er zijn twee manieren om tot een wereldbeschouwing te komen: men kan uitgaan van een basisbegrip, voortkomend uit eigen ervaringen en wellicht verwoordt door een groot voorganger, en dit begrip door diepgaande redenering uitwerken, logiese gevolgtrekkingen maken en vandaar allerlei mogelijkheden opperen, totdat er een groot geheel bestaat, waarin de vraagstellingen en hun mogelijke oplossingen tot het oneindige kunnen reiken. Of men kan zich tot de ervaringswereld beperken, haar steeds opnieuw beschrijven, het inzicht voortdurend verscherpen met alles wat men daarbij ontdekt: uit nieuwe ervaringen, door ideeën gerijpt, alles wéér onderzoekend, totdat men de omschrijving van dat éne heeft gegrepen. Dit gaat ook op, wanneer het er niet alleen op aankomt, de wereld te omschrijven, maar ook te veranderen.

1.
Het vraagstuk van de vervreemding, van de onderdrukking van het menselijke leven, omdat de ene mens aan de andere ondergeschikt is, en er daardoor verhoudingen ontstaan, die met het menselijke leven in strijd zijn, werd honderd jaar geleden langs beide wegen benaderd. De twee protagonisten waren beiden revolutionairen en kwamen, door de uitwerking van hun benadering, - wellicht door de beperktheid van hun persoonlijke aktiemogelijkheden - met elkaar in konflikt: de marxist Karl Marx en de anarchist Michaël Bakoenin. Het was Marx, die met de formulering van het histories materialisme de basis legde voor een metode om de wereld in zijn algemeenheid te beschrijven en tal van kansen voor een revolutie uit te werken. Maar Bakoenin was het, die - instinktmatig uitgaande van dezelfde grondovertuiging - de basis legde voor een strategie, die nodig is om aan de (mede door Marx omschreven) verlangens te voldoen. Het was Bakoenin ook, die deze verlangens het sterkst en hartstochtelijks wist te verwoorden en die daarom in zijn tijd als een gevaarlijker revolutionair werd gezien dan Marx.

2.
Men heeft de neiging om de gedachten van Marx, vanaf zijn eerste geschriften in Parijs, waarin hij zijn kritieken op Hegel, Feuerbach, Stirner en al zijn tijdgenoten formuleert, tot aan Het Kapitaal en de kritiek op het program van de sociaaldemokraten in Gotha toe, als één sluitend geheel te benaderen. Werd indertijd door zowel vóór- als tegenstanders van Marx gepostuleerd, dat zijn teorieën ijzeren wetten impliceerden, waarnaar de revolutionaire bewegingen zich te richten hadden, en - naargelang de standpunten zich rond de eeuw-

wisseling opstelden - moesten worden bestreden als in strijd met het vrijheidsbeginsel dat iedere revolutie impliceert, dan wel worden aangewend als werktuig voor de Enige Ware Maatschappij, na de herontdekking van de z.g. "jonge Marx" blijkt deze visie te beperkt. Inderdaad worden individuele verhoudingen in het maatschappelijk verkeer bepaald door de ekonomiese organisatie, maar deze organisatie impliceert tevens organisatoren en georganiseerden, die de potentie hebben, zelf een bestemming aan de samenleving te geven. Opnieuw kunnen we het marxistiese denken echter als één geheel benaderen, maar dan stuiten we, uitgaande van de grondslagen, in detailpunten op tegenstrijdigheden. Wie bijvoorbeeld Marx wil benaderen aan de hand van inleidingen van Lefebvre of Erich Fromm, zal moeite hebben met zijn oppositie tegen Bakoenin en het anarchisme als zodanig en vooral met de uitstoting van Bakoenin uit de internationale, een aktie, die exemplaries zou worden voor allerlei partijsocialistiese epigonen.
Een dergelijke statiese benadering is bij Bakoenin onmogelijk. Zijn ideeën ontwikkelen zich met zijn leven. "De anarchist Bakoenin" bestaat pas in 1867, wanneer hij met zijn ideeën een illuster links voelend gezelschap onder leiding van de beroemde dichter Victor Hugo schokt en zich kandidaat stelt voor de Internationale. Maar kernen van deze ideeën zijn er al in de jaren rond 1845, wanneer hij als radikaal nationalist optreedt, terwijl hij ook later "ontsporingen" begaat, die doen denken aan nationalistiese romantiek. Het is alsof hij eerst de revolutie zoekt en daarna de antwoorden vindt op de vraag, wat hij daarmee wil verwezenlijken.
Het is om de vraag: wie handelt, hoe, en waarom, dat er tussen Marx en Bakoenin een botsing plaats vond. Beiden hadden de overtuiging, dat de ekonomiese verhoudingen de voorwaarden schiepen voor het revolutionaire handelen en voor een overwinning in de strijd tegen de bestaande machten. Beiden stelden tegenover de heersende klassen en hun machtsapparatuur de massaas van de onderdrukten. Maar over de omschrijving van dit proletariaat, haar organisatie en haar rol in de geschiedenis ontstonden meningsverschillen.
3.
Bakoenin koos voor het eerst openlijk de kant van de revolutionairen met een artikel "De Reaktie in Duitsland" in de Deutsche Jahrbucher van oktober 1842. Hij pleit daarin voor de vorming van een "demokratiese partij", die zich diametraal tegenover de bestaande, de reaktionaire stelt. Deze oppositie sluit ieder kompromis uit: "De demokratie is niet alleen een oppositie tegenover de heersenden, is geen bijzondere konstitutionele, politieke of ekonomiese hervorming, maar zij kondigt een totale verandering van de bestaande wereldstruktuur aan en een werkelijk nieuw leven, dat tot nu toe onbekend in de geschiedenis was". De onderdrukten moeten streven naar de totale vernietiging van de bestaande instellingen, en in de strijd zou het bewustzijn naar de nieuwe organisatie vanzelf groeien. Immers, "de drang tot vernietiging is tegelijkertijd een scheppingsdrang". (1)
Bakoenin gebruikte dus de term "partij", maar dit slechts als een vereniging van onderdrukten. Als hij in 1848 aktief is in de strijd van de slaviese "minderheden" tegen de Oostenrijkse heerschappij en later, in Dresden, tegen de duitse feodale vorstendommen (2), hoopt hij, dat deze opstandige bewegingen zich verenigen met de oppositie in Rusland tegen de tsaar en zo tot een revolutionair bondgenootschap komen. Het einddoel komt hierop neer, dat de boerenmassaas zelf van onderop een sociale maatschappij opbouwen als alternatief

van de heersende systemen. Ofschoon Bakoenin dan al bevriend is met Proudhon, is het nog niet duidelijk, of deze organisatievormen de kernen zullen vormen van een anarchistiese samenleving.
De vorming van een politieke partij ter verovering van de macht en ter uitvoering van een program vindt men veeleer gekoncipiëerd in het Kommunistiese Manifest van Karl Marx. De entousiasmerende oproep aan de proletariërs aller landen om zich te verenigen zou kunnen dienen tot een veroveringsstrijd voor dit program. Ook Bakoenin streeft naar internationale organisaties, waarin hij echter in de eerste plaats politieke doelstellingen nastreeft, die konstitutionele en absolutistiese staatsstelsels op het oog hebben: "Door de oorlog te verklaren aan alle onderdrukkers en de verlossing van alle onderdrukten te propageren, proklameert de revolutie de ontbinding van alle oude staten, die uit heterogene elementen bestaan... De revolutie verkondigt dus de wijziging, de omverwerping van heel het noorden, heel het oostelijk deel van Europa, de bevrijding van Italië en, als einddoel: de algemene federatie van europese republieken" (3) De opheffing van de staat is dus nog niet volledig.
Dit komt eerst aan bod, wanneer het engagement van Bakoenin, na zijn gevangenschap in St. Petersburg en in Siberië (een 12-jarig isolement) en zijn verblijf in Londen mede wordt geïnspireerd door de kennisneming van Marx' teoretiese geschriften. De vooronderstelling van een revolutionair proletariaat, dat zich organiseert tegen het kapitalisme, geeft aan Bakoenins federalistiese vrijheidsvisie de noodzakelijke aanvulling voor een konceptie van een volledig internationale revolutie. Waren eertijds nationale groeperingen van onderdrukten het uitgangspunt, nu zijn het alle onderdrukte lagen, die door onderling kontakt zich weten te organiseren om het onderdrukkende stelsel van kapitaal en staat door hun eigen organisatie te vervangen.
In 1867 spreekt Bakoenin zich in het openbaar uit voor een socialisme op federalistiese, tegen de staat en de godsdienst gerichte grondslag: tijdens het kongres van de Liga voor Vrede en Vrijheid neemt hij definitief afstand van zijn oude vrienden, waaronder sommige radikale republikeinen. Zijn ideeën vallen samen met wat er leeft in de Internationale Arbeidsassociatie, die hij - terecht - beschouwt als het organisatories centrum van revolutionaire massabewegingen. Deze internationale organisatie van arbeidsgedelegeerden stelt hij zich voor als een uitwerking van revolutionaire solidariteit van onderop. Hierbij trof hij de voorzitter van het centrale komitee Karl Marx op zijn weg. Hun beider naijver leidde tot een openlijke machtsstrijd in de Internationale, die leidde tot de uitstoting van Bakoenin door Marx, waarbij deze laatste gebruik maakte van de aanhangers van Lasalle en Blanqui: de eerste stond een volksstaat voor als socialisties einddoel, de tweede was een radikale revolutionair. Door de wijze van uitstoting en de argumenten, die de Marxisten gebruikten om zich tegen het anarchisme te verdedigen, is het marxisme de geschiedenis ingegaan als een teorie van het staatssocialisme.
4.
Meer dan Marx echter was Bakoenin in staat om kansen voor revolutionaire bewegingen in konkreto te voorspellen. Uitgaande van de historiese ontwikkelingen in zijn eigen ervaringswereld, koppelde hij zijn teoretiese inzichten aan praktiese akties, protesterend tegen de toepassing van "abstrakte" teorie op een levende beweging als de revolutie nu eenmaal is. Het is de vraag of door hem aangeroerde probleem-

stellingen ook niet ergens in de Gesamtwerke van Marx in een of andere voetnoot in nuce aanwezig zijn; in die tijd waren door hem voorspelde tendenzen in strijd met de vigerende marxistiese leer.

I. Bakoenin stelde, dat een revolutie onmogelijk was, wanneer er geen verbinding bestond tussen arbeiders en boeren. Hierbij had hij vooral het landbouwproletariaat op het oog, maar ook zag hij revolutionair potentieel in de kleine grondbezitters, die in de normale marxistiese analyses voor reaktionair doorgaan. Bij hem was het ontbreken van een uitgebreid industrieproletariaat geen beletsel voor de sociale revolutie, dit in tegenstelling tot hetgeen door Marxisten (tot aan de Aprilthesen van Lenin in 1917) algemeen werd aangenomen. Ook voorspelde hij, dat de boerenmassaas zich eerst reaktionair zouden gedragen, wanneer door de eenzijdige proklamatie van een diktatuur "van het proletariaat" zij van de arbeidersstrijd zouden worden buitengesloten. Hun eigen ekonomiese situatie, bepalend voor de strijd tegen de grootgrondbezitters, drijft hen veeleer tot samenwerking met de revolutionaire arbeidersmassaas, die zij met hun koöperaties weten te ondersteunen. Het falen van de Portugese revolutie van bovenaf in het noorden is van deze teorie de meest recente illustratie.

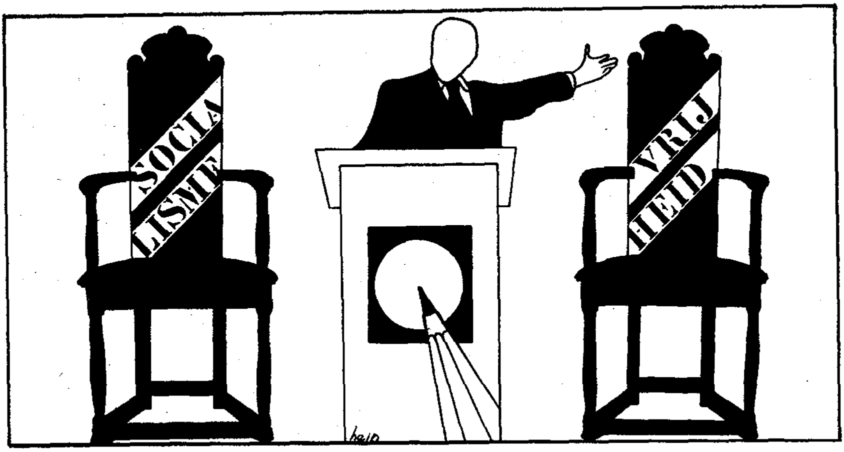
II. Bakoenin bestreed Marx, waar deze de meest ontwikkelde industriearbeider rekende onder de "bloem van het proletariaat", en tegelijkertijd de meeste kansen voor de revolutie toeschreef aan de verst ontwikkelde industrie-staten. Hiertegenover stelde Bakoenin, dat het beste revolutionaire potentieel zich bevond in die regionen, waar de onderdrukking het scherpst was, de vervreemding van de bourgeoisie en de afkeer van hun levenswijze zich het meest kon uiten in alternatieve levensvormen. Hij steunde derhalve op de armsten en onderontwikkeldsten, die potentieel bewuster revolutionairen waren. Op internationaal terrein voorzag hij geen revolutie in Duitsland, maar in de Middellandse-Zeelanden, en Rusland. De geschiedenis heeft hem in 1917 en 1936 gedeeltelijk gelijk gegeven.

III. Bij het uitblijven van de sociale revolutie zou de samenleving zich ontwikkelen in een versterkte Staatsmaatschappij. Bakoenin waarschuwde vooral tegen een staatsmacht, die zijn diktatuur zou baseren op de toepassing van de positieve wetenschap en haar macht als ware wetenschap zou proberen te propageren. De pretentie van Marx, het historiese materialisme als wetenschappelijk apparaat toe te passen, wekte bij Bakoenin in zoverre afkeer, dat zij zou worden toegepast door de aanhangers van de Volksstaat. We weten nu, dat wetenschappelijke bedrijfsvoering, zoals zij in het begin van de 20e eeuw is uitgevonden door V.M. Taylor, inderdaad een wapen is tegen de arbeidersklasse, en dat zij niet alleen in de Verenigde Staten (Ford!), maar ook in Rusland (het z.g. "stachanovisme") wordt toegepast (4). Bakoenin beschouwde de revolutie als "de opstand van het leven tegen de wetenschap of liever, tegen de regering van de wetenschap". Hij zag het als taak van de wetenschap "de algemene oorzaken van individueel lijden te schetsen..., de algemene voorwaarden (te tonen) die noodzakelijk zijn voor de werkelijke bevrijding van de individuen die in de maatschappij leven".

5.

Hoofdzaak van de sociale revolutie was bij Bakoenin de massabeweging van onderop. In haar strijd bouwt de beweging zelf haar organisaties op, die de bestaande strukturen: feodaliteit én kapitalisme, zullen vervangen. Vandaar dat Bakoenin de nadruk legt op de omverwerping van de staat, aanvankelijk het absolute hoogtepunt in de feodale ontwik-

keling, later het machtsinstrument, waarvan de kapitalist zich bedient. Zij is de sterkste belichaming van de uitbuiting van de mens door de mens, de belichaming van de abstraktie, die zich als een maatschappij-vijandig element in de samenleving heeft genesteld. Grondslag van de revolutie is de massale opstand van het proletariaat tegen zijn uitbuiters, de spontane, uit de klassenstrijd zelf voortkomende organisatie. Daarom kan revolutie nooit machtsverovering zijn, zoals bijvoorbeeld door een leger. Zijn eigen handelingen schijnen hiermee in strijd: wanneer er ergens revolutie is, probeert hij in eerste instantie de centrale posten van gemeenten te bezetten en proklameert hij vandaar zijn beginselen. In 1848 vormde hij met Richard Wagner een komitee in Dresden, maar hij herhaalde hetzelfde in 1870 in Lyon, wanneer hij onder invloed van de ontwikkelingen van een republikeinse revolutie tegen keizer Napoleon, het stadhuis bezet en een "comité du salut public" uitroept, volkomen op de traditionele manier! Men krijgt de indruk, dat Bakoenin in zijn prakties handelen nogal eens improviseert: in 1863 wil hij met een schip een expeditielegertje naar Polen zenden, dat dan in opstand is tegen de tsaar; wil hij later kontakt zoeken met Rusland en raakt hij bevriend met een zich zeer radikaal voordoend, maar allerminst anarchistiese figuur, Sergei Netchayev. Het is alsof hij voortdurend wil handelen, ook al ontbreekt het hem aan kontakt met de massaas. Maar wanneer hij wel via zijn relaties kontakten heeft, komt hij tot organisatoriese koncepten, die wel degelijk perspektieven bieden voor een revolutionaire beweging, die van onderop wordt doorgevoerd. Vanaf 1863 stamt een internationale Broederschap, een kontaktcentrum van revolutionaire organisaties, die de omverwerping van de staat propageren in latent opstandige bewegingen. Er ontstaan aan het eind van de jaren 1860 landelijke allianties in Spanje en Italië en ook in het Jura-gebied op de grens van Frankrijk en Zwitserland ontstaat een federatie van plaatselijke groepen arbeiders. Door de vorming van geheime internationale genootschappen moet deze propaganda worden gekoördineerd. In tal van statuten vindt men de proklamatie van de totale vernietiging van de heersende orde, van de ontketening van de massale hartstochten. Bakoenin voorspelt, hoe alle eigendom en elke staatsmacht wordt vernietigd en hoe er vanuit de barrikaden zelf organisaties ontstaan, die gedelegeerden vormen en zo tot onderlinge overeenstemming komen. Maar tegelijkertijd propageert hij de noodzaak van een kleine groep "toegewijde revolutionairen", maximaal driehonderd in een groot land, die "een orgaan kreeëren voor de eenheid van de revolutionaire aktie", die zich belichamen in een Internationale, "een soort revolutionaire staf... die in staat is als bemiddelaar dienst te doen tussen de revolutionaire idee en de volksinstinkten". Bakoenin is vaak aangevallen als een teoretikus, die zich op deze punten tegensprak. Hij spreekt zelfs van "een kollektieve en onzichtbare diktatuur", "des te heilzamer en machtiger... doordat zij met geen zichtbare macht bekleed is" (5). De kwaliteiten van deze revolutionairen zijn discipline en toewijding. Er zijn dan ook tal van marxistiese groepen, die Bakoenins genootschappen gelijk stellen met de leninistiese opvatting van het centrale komitee van beroepsrevolutionairen (6), dat de leiding en de planning van de revolutie op zich neemt en zo "de voorhoede van de arbeidersklasse" is, met zijn propaganda voor "eenheidsfronten" en "eenheid van aktie", de gehoorzaamheid van de arbeidersmassaas aan een partijleiding predikt. De verwarring, die Bakoenin soms door zijn eigen optreden schiep, maakt de probleemstelling er niet doorzichtiger door.

6.
Door latere propaganda van marxistiese epigonen zijn er tal van misvattingen over Bakoenins strategiese konsepties ontstaan. Er hebben zich vooral sedert Lenin, in deze diskussies ook terminologiese verschuivingen voorgedaan, die het latere Marxisten gemakkelijk maakt, om door slecht citeren tal van onjuistheden over de ideeën van Bakoenin aannemelijk te maken. Wij hebben aangetoond, hoe Bakoenin reeds in 1842 iedere deelneming aan bestaande politieke instellingen afwees. Tegenover de "politieke revolutie" van de bourgeoisie, van de blanquisten stelde hij, evenals overigens de marxisten, de "sociale revolutie". In deze bewoordingen werd ook de afwijzing van "deelname aan de politiek", d.w.z. het parlementaire stelsel, afgewezen door het kongres van St. Imier van 15 september 1872, dat na de uitstoting van Bakoenin uit Marx' Internationale een eigen anarchistiese internationale oprichtte (7).
Met "politieke aktie", zoals zij door Lenin werd verstaan als het komplement van arbeidersakties in de bedrijven ter omverwerping van het staatsgezag, heeft Bakoenin zich wel degelijk bezig gehouden. Het verschil is echter, dat de Leninisten uit waren op verovering van de staatsmacht, en via "diktatuur van het proletariaat" in een overgangsstaat wilden komen tot de socialistiese maatschappij, en Bakoenin van meet af aan de opheffing van elke staatsmacht nastreefde. Latere anarchisten, vooral in Rusland, hadden in 1917 sterk de nadruk gelegd op de organisatievormen, die rechtstreeks uit de sociale strijd zouden voortkomen, omdat zij de overtuiging hadden, dat deze organisatievormen eens machtig genoeg zouden zijn, om ook de strijd tegen de politieke machten aan te binden. Hierin verschilden zij in zoverre met Bakoenin, dat deze streefde naar de gelijktijdige oprichting van verzetsgroepen tegen diktatoren. Als zodanig moet men zijn "geheime genootschappen" dan ook zien.
Wat Bakoenin ter diskussie stelde, was de rol, die subjekten, d.w.z. de revolutionairen zèlf, moesten spelen, wanneer de arbeidersmassaas tot de opstand overgingen. Inderdaad kunnen individuen belangrijke daden verrichten, maar dan als bewuste schakel in een proses (met als meest sprekende voorbeeld: de barrikaden die Danny Cohn-Bendit opwierp in Nanterre in mei 1968, die het sein tot de revolte zouden geven). De aktie moet een logies gevolg zijn van een organisatiepa-

troon, waarin de arbeidersmassaas zich niet een leiding opleggen. Een verbindingsman tussen stakingskomitees in verschillende bedrijven of een propagandist van zich koördinerende wijk- en koöperatieraden (om voorbeelden uit België en Portugal te noemen!) zal ervoor moeten waken, zich niet zelf als leider op te werpen. Wanneer Bakoenin dan zijn medeleden in geheime genootschappen om discipline vraagt, is dit niet de "arbeidersdiscipline" van de politieke partij, maar de zèlfdiscipline van de propagandist, die niet zijn eigen macht nastreeft, maar die van de organisaties die hij verbindt.

7.

Kan men Bakoenins eindontwikkeling niet voorstellen buiten de zekerheden, die hij aan het histories materialisme heeft ontleend (zonder ijzeren wetten te zien), kan men hem ook niet zien dan als een hartstochtelijk antikapitalist, die zichzelf in zijn revolutionair élan maar al te vaak voorbijliep, zijn grootste betekenis is het geweest, dat hij het begrip vrijheid binnen het "rijk van de noodzaak" heeft weten te plaatsen. Deze vrijheid van allen is het revolutionaire einddoel! Hierin stelt hij niet de liberale vrijheid van het ene individu tegenover de ander, maar de vrijheid, onverbrekelijk verbonden met de samenwerking van de mensen in hun organisatie van produktie en konsumptie, met solidariteit. Zijn belangrijkste bijdrage aan het revolutionaire denken laat zich dan ook samenvatten in deze éne zin: "Ik ben niet vrij, indien niet alle mensen om mij heen eveneens vrij zijn".

Jan Bervoets.

NOTEN:

(1) "De Reaktie in Duitsland" is in het frans opnieuw vertaald door Jean Barrué. Ed. Spartacus, nr. B35. (2) In de 19e eeuw bestonden er belangrijke afwijkingen in de staatkundige ordening: een van de machtigste landen was Oostenrijk, dat tevens de macht had over Hongarije, Tsjechoslovakije, delen van Joegoslavië en Noord-Italië; Rusland heerste over Polen; Italië en Duitsland bestond uit kleine feodale vorstendommetjes, waarvan in Duitsland Pruissen en Beieren, in Italië het vorstendom Napels (met Sicilië) berucht waren om hun despoten. De nationalistiese gistingen die daar ontstonden waren mede bepalend voor de internationale politiek. Vele vrijheidsleiders waren ideologiese voorgangers van het fascisme. (3) Oproep aan de Slaven, een brochure van eind november 1848. In 1849 werd dit door Engels in de Neue Rheinische Gazette beantwoord met een histeries artikel van Engels, die opriepen tot een wereldoorlog tegen Slaven en Turken. Vgl. Jean Barrué, Bakounine panslaviste. Spartacus, nr. B43. (4) Zie hierover Internationale Korrespondentie, nr. 36-37, zomer 1976. (5) Brief aan Albert Richard, geciteerd door Arthur Lehning in "Michael Bakoenin, over staat, anarchisme en diktatuur". Den Haag, 1970. (6) De maoïst F. Munoz stelde in 1965 een bloemlezing samen, getiteld Bakounine, de la liberté", ed. Pauvert, Parijs. In deze bloemlezing schrijft hij in een noot: "De Internationale is de massa-organisatie, de Vakbond, de Alliantie is de Partij, de Voorhoede, etc. die de organisatie van de massaas bezielt" In een hoofdstuk heeft hij het ook over "noodzaak van de rol van de partij". Hiermee doet hij Bakoenin beslist onrecht. Radensocialisten geven ook, maar dan met het oogmerk om de anarchisten van autoritaire tendenzen te beschuldigen, eveneens dergelijke uitleg aan citaten van Bakoenin. (7) Vgl. De As nr. 2, februari 1973, mijn artikel "Dood en geboorte van een Internationale".

BAKOENIN & ONDERWIJS EN WETENSCHAP

In tal van zijn geschriften heeft Bakoenin zich uitgesproken over de problematiek van onderwijs en vorming in relatie tot de bevrijding der arbeiders. De artikelreeks "Die vollständige Ausbildung" (1869) is er zelfs geheel aan gewijd. Samen met de "Appendice" bij "God en de Staat" zijn vooral dit de geschriften waarin zich de mensvisie van Bakoenin uitkristalliseert rondom de problemen van de maatschappelijke funktie van het onderwijs en de wetenschap, de rol van de wetenschapsbeoefenaar daarin en de noodzaak van een sociale revolutie om tot een menselijke samenleving en tot een volledig menszijn te kunnen komen. In eén der vroege geschriften stelt Bakoenin al direkt de kernproblemen: in een goed georganiseerde maatschappij is het onderwijs gelijk verdeeld over allen en is de tegenstelling tussen hoofd- en handarbeid opgeheven. In onze slecht georganiseerde maatschappij is het omgekeerde waar, en in die omkering blijkt onmiddellijk de samenhang van de twee aspekten: de knechting van de arbeider zal net zolang duren als de kapitaalbezitter hem uitbuit en zolang het onderwijs alleen maar de intelligentie van een bevoorrechte klasse ontwikkelt en daarmee aan deze het geestelijk deel der arbeid toevertrouwt, en aan de arbeidersmassa's alleen het grove gebruik van lichamelijke kracht opdraagt (Prinzipien und Organisation der Internationalen revolutionären Gesellschaft". maart 1866).

De genoemde tegenstellingen zijn, aldus Bakoenin, door de eeuwen heen door de kerk en vanwege het door de kerk gegeven religieuze onderwijs, bevestigd. Het regime van de menselijke onmondigheid en de zogenaamde goddelijke autoriteit werden er door vereeuwigd. Doel van het onderwijs behoort dan ook, volgens Bakoenin te zijn de werkelijke bevrijding van de kinderen tot hun mondigheid. Opvoeding en onderwijs zullen niets anders zijn dan de steeds voortschrijdende initiatie in de vrijheid door de ontwikkeling van het lichaam, de geest en de wil van het kind. De vrijheid wordt in "Die vollstänige Ausbildung" geformuleerd als de zo volledig mogelijke ontwikkeling van de natuurlijke kapaciteiten van elk kind én als de onafhankelijkheid van elk mens t.a.v. alle door de wil van anderen aan hem opgelegde wetten, hetzij kollektief dan wel individueel. De vrije mens heeft achting voor zijn medemens. Deze gelijkheid is onmogelijk zonder ekonomiese gelijkheid, want wil bij de geboorte ieder kind een gelijk uitgangspunt hebben, dan moeten er gelijke middelen voor onderhoud, opvoeding en onderwijs zijn terwille van de ontplooiïng van al zijn mogelijkheden. Voor ieder. Dat is dus het doel van de sociale revolutie: de volledige bevrijding van de mensen van het juk der goddelijke en menselijke autoriteit gaat gelijk op met de strijd voor de ekonomiese en politieke gelijkheid.
Voortdurend legt Bakoenin verbanden tussen de emancipatiestrijd van de arbeiders en het onderwijssysteem. Hij slaat het onderwijs, de

scholing en de opvoeding hoog aan, want die bevrijding komt niet op gang, zolang de vorming die de arbeiders ontvangen inferieur is aan die van de bevoorrechte groepen. Bij Bakoenin sterk gevoedt door de Verlichtingsslogan van kennis is macht en tegenwoordig verbreedt tot informatie betekent macht. Nu zijn er in hoofdzaak drie groepen, zegt Bakoenin, die tegenover elkaar staan. De bevoorrechte groepen willen de zaak zo laten en via de school de maatschappelijke ongelijkheid in stand helpen houden. Dan bourgeoissocialisten, die streven naar meer onderwijs voor het gewone volk. Zij streven niet naar afschaffing van de maatschappelijke klassen maar hanteren de stelling "laten we het volk eerst een goede scholing geven, en dan bevrijden we het". Maar de revolutionaire socialisten willen de volledige afschaffing van de klassen, de eenwording van de maatschappij en de sociale en ekonomiese gelijkmaking van de mensen. Zij willen volstrekt gelijk en volledig onderwijs voor ieder, waarbij de tegenstelling tussen teorie en praktijk, en die tussen vorming voor hoofd- en handenarbeid wordt opgeheven. Dat heeft dan uiteraard ook gevolgen voor de wetenschapsontwikkeling, zowel wat zijn beoefening als zijn toepassing betreft. De huidige wetenschap is bourgeoiswetenschap. De wetenschap zal voortaan het handelen ondersteunen, niet om zichzelf beoefend worden en in dienst staan van een verheven doel: de volledige humanisering van de werkelijke situatie van alle reële individuen, die op aarde geboren worden, leven en streven (L'empire Knouto-Germanique et la revolution sociale).
Deze "vollständige Ausbildung" is nu onmogelijk. De bevoorrechten zouden het er niet mee eens zijn dat hun kinderen arbeiders zouden worden en de arbeiders zijn beroofd van alle middelen om hun kinderen een wetenschappelijke opleiding te geven: na 13 à 14 uur verdommende arbeid kan men niet tegen mensen zeggen: vorm jezelf. We moeten de stelling van de bourgeoissocialisten dus omkeren en zeggen: het volk moet zichzelf bevrijden en dan zichzelf scholen. Dit kan dus alleen bereikt worden in een sociale revolutie. En zo is dus helaas, de primaire vraag voor het volk niet de integrale opvoeding, maar wel zijn ekonomiese bevrijding. Want de achterstand en achterstelling van de arbeiders is primair van ekonomiese oorsprong. In dit verband wijst Bakoenin op een resolutie van de Eerste Internationale (1868) welke oproept tot grondige verbetering van het onderwijs aan arbeiders, waarbij de verkorting van de arbeidstijd als een noodzakelijke voorwaarde wordt gesteld. Dit is allemaal best, zegt Bakoenin, als we ons maar niet door de sirenenstemmen van de bourgeoisie en van de bourgeoissocialisten laten verleiden en vergeten dat we ons op de volledige ekonomiese bevrijding moeten koncentreren.

WETENSCHAPPERS

Voortdurend spuwt Bakoenin in zijn geschriften zijn gal uit over de geleerden. Niets is droeviger zegt Bakoenin dan een maatschappij waarvan de leiding in handen van geleerden zou zijn. De geleerdenwereld toont ons de wreedste ijdelheid en het geraffineerdste egoisme. Hun wereld is de heerschappij van de middelmatigheid, want net als de priesters op hun koncilies verklaren de geleerden hun grote geesten pas heilig na hun dood. Geef geleerden nooit een bevoorrechte positie en plaats hun oordelen steeds onder kritiek. De meerderheid der geleerden houdt zich bezig met het in stand houden van allerlei politieke en sociale leugens. Het lijkt dan alsof Bakoenin spreekt, nu wij ons bewust worden dat meer dan 40% van de wetenschapsbeoefenaren in het militair-industrieel apparaat werkt,

dat grote groepen geleerden de oorlog in Vietnam wetenschappelijk begeleid hebben en nu er vanuit de wetenschapsteorie verkondigd wordt dat vele wetenschappen zich puur bezighouden met de beantwoording van de door haar zelf opgeroepen vragen (P. Feyerabend).
Dit wantrouwen, deze haat, wordt bij Bakoenin deels veroorzaakt door het feit, dat de geleerden hun kennis in dienst stellen van de heersende klassen, waartoe zij gezien hun materiele positie ook zelf vaak horen. Een geleerde als A. Comte, die hij prijst omdat hij bijgeloof helpt vervangen door echte kennis omtrent de werkelijkheid, vertrouwt hij - en terecht - evenmin. Want, zegt hij, het ateisme zit in heel hun denkwijze, maar niemand van de positivisten heeft dit ooit openlijk gezegd. En Bakoenin schrijft hun stilzwijgendheid niet toe aan hun onzekerheid, of twijfels, maar aan de gelijktijdige werking van 'n politiek en konservatief instinkt. Zij willen niet overhoop liggen met de overheden en met het idealisme van de heersende groepen, die in ateisme en materialisme een persoonlijke bedreiging zien. En Bakoenin wijst dan vooral op de laatste boeken van de leergang van Comte, die getuigen van een negatief beeld van de mens en de arbeider en die een zeer konservatief en mysties karakter vertonen. (Aanhang bij God en de Staat). Kijk, zegt Bakoenin, dan zijn geleerden geen vertegenwoordigers van hun vak meer, maar dan zijn het priesters geworden, alleen nu niet meer van fysiese of van teologiese, maar van wetenschappelijke abstrakties.
En met dit soort opmerkingen stoot Bakoenin door tot in het hart van wat velen momenteel bezig houdt in de wetenschapsteorie, de kennisleer en de waardevrijheidsproblematiek. Het is immers juist het positivisme geweest dat de eisen van objektiviteit, neutraliteit en waardevrijheid stelde aan de wetenschapsbeoefening. Door Bakoenin is dan ook al zeer snel de relatie blootgelegd tussen de objektieve, waardevrije wetenschap en de bourgeoiswetenschap, die zich in feite naar eigen voorliefdes en niet naar werkelijke argumenten richt.
Het is ook mogelijk van hieruit een lijn te trekken naar Adorno, die in zijn Dialektik der Aufklärung o.a. stelt dat het Aufklärungsdenken in zekere mate een ingebouwd veroverings- en zelfvernietigingskarakter had. Door het centraal stellen van de waarden van zelfbehoud en heerschappij heeft de Verlichting een denktrant bevorderd die gekenmerkt wordt door instrumentalisering, automatisering als ook eliminering van alle objekten die niet in het denkstraatje passen.

NIEUWE KLASSEN

Door zijn gelijkstelling van de nieuwe wetenschappelijke elite met een priesterkaste die eigen belangen najaagt onder een mom van hoge waarden is Bakoenin een wegbereider geweest voor de leer van de cirkulatie der elite, volgens welke nieuw opkomende klassen de heersende klasse aflossen zonder dat er iets fundamenteels verandert aan de positie van de onderliggende groepen. De teorie is in eerste instantie geformuleerd door G. Mosca (1858-1941): elke samenleving wordt door een minderheid overheerst, die een ogenschijnlijk logiese teorie hanteert maar die steeds weer irrationeel blijkt te zijn, want zij dient er alleen voor om de belangen van de bevoorrechte klassen te rechtvaardigen en te bestendigen. De teorie is door anderen op tal van wijzen gevarieerd. V. Pareto (1848-1923) ontwikkelde dit verder: een elite kan zich alleen door nietsontziende machtsuitoefening handhaven en kan zich niet écht laten leiden door humanitaire overwegin-

gen zonder het eigen graf te graven.
Daarmee is de lijn naar het verleden doorgetrokken, deels naar Saint-Simon en naar Macchiavelli. George Orwell, de man van "1984" legt tal van aspekten bloot van de manipulatie van bevoorrechte groepen. Ook legde hij grote nadruk op de verschillen tussen het socialisme van de intellektuelen en de meningen van de doorsnee-arbeider. We zien bij hem het samenvallen van een scherpe maatschappijkritiek en een sterke persoonlijke levensinzet (aan de zelfkant van Londen en Parijs; Saluut aan Catalonië) net als bij Bakoenin. Op weer andere wijze vinden we dit uitgewerkt in J. Burnhams managersrevolutie, M. Djilas' nieuwe klasse en Chomsky's mandarijnen. Maar een opmerkelijke uitwerking van sommige van Bakoenin's ideeën, die we hierboven kort schetsten vinden we terug bij een Pools-Russiese revolutionair, die evenals Bakoenin jarenlang door gevangenschap en verbanning onder het tsarenbewind uit de roulatie is gehouden: Jan Vaclav Makhajski (bij Kielce 1866-Moskou 1926). Zonder overigens zijn naam te noemen borduurt Makhajski voort op een aantal grondtema's van Bakoenin. Vooral dat van ekonomiese gelijkheid, maar hij verbindt daaraan een opvatting over de rol van de intellektuelen die op het ogenblik aktueel is en die in feite ook door Bakoenin is aangedragen. In Siberië zette hij zijn gedachten op papier en zijn kopieën gingen wijd door de verbanningsoorden en bereikten ook Trotzky, die er in zijn eerste ontmoeting met Lenin in Londen (1902) over praatte. Hij zag de arbeidersstrijd niet zozeer als een strijd om de macht (Marx), of als een strijd om de vernietiging van de staat (Bakoenin), maar als een

puur ekonomiese strijd voor gelijke betaling van ieder en werk voor de werkelozen. Hij propageerde daarbij de (sindikalistiese) metode van de algemene werkstaking en de direkte aktie. Deed dat aktief in de fabrieken en vormde daar groepen. Dit idee van de kombinatie van de algemene werkstaking met de loonstrijd (gelijke betaling) moeten we vooral niet zien als een politieke hervorming die stapje voor stapje tot een betere materiële situatie voert. Maar als een strategie van voortdurende druk op de heersende klassen, waardoor de arbeiders, verenigd in de "workers' conspiracy", de wet zouden dikteren aan de bourgeoisie.
Dit centraal stellen van de ekonomiese gelijkheid vinden we ook bij Babeuf, Owen, Godwin, Kropotkin en voor Bernard Shaw betekent socialisme niets anders dan gelijkheid van inkomen. Makhajski meende daar een strategie voor te hebben. Maar hij wilde deze ekonomiese gelijkheid bevechten opdat de gelijkheid van opleiding een feit zou worden. Socialisatie van de kennis stond hoog in zijn vaandel. Dat kon alleen geschieden als de arbeiders over dezelfde financiële middelen zouden beschikken als de bevoorrechten. In het voetspoor van het Bakoeninse wantrouwen in intellektuelen en zoals hijzelf stelt onder de indruk van het verraad van de intellektuelen jegens de arbeiders in de revolutie van 1848, dringt hij er voortdurend op aan om de intellektuelen uit de arbeiderskaders te weren. Als de arbeiders zouden overgaan tot het overnemen van de produktiemiddelen, dan zouden ze overgeleverd zijn aan de macht van de intellektuelen omdat hunzelf de scholing daartoe ontbrak. Hij analyseert vooral de betekenis en de funktie van de intellektuele socialisten in relatie tot de arbeidersstrijd en beschouwt hen als een opkomende nieuwe klasse die onder het lokmiddel van socialisme doende is haar eigen belangen veilig te stellen zonder dat daarmee aan de positie van de arbeider iets ten gunste verandert. De intellektuelen bewerken een demokratisering van de bourgeoismaatschappij, maar beogen niet haar vernietiging en daarmee de werkelijke bevrijding van de arbeiders. Deze socialistiese intelligentsia is, volgens hem bezig voor zichzelf bevoorrechte posities te scheppen door tegelijkertijd de arbeidersbeweging weg te halen uit de direkte strijd en de loonstrijd om te leiden naar een strijd voor parlementaire macht, die alleen de intellektuele arbeiders ten goede komt. Vandaar Makhajski's benadrukking van de pedagogiese revolutie: de gelijke scholing kan deze afhankelijkheid van de arbeiders teniet doen. En daarmee is het cirkeltje naar Bakoenin weer rond: let op de integrale scholing en pas op de leiders!
Simon Radius

LITERATUUR

M. Bakunin - Gesammelte Werke (Kramer Verlag) M. Bakunin - Over anarchisme, staat en diktatuur (samengesteld door Arthur Lehning) P. Feyerabend - Against method (London 1975) en artikelen in Unter dem Pflaster liegt der Strand (Kramer Verlag) M. Horkheimer en Th. Adorno - Dialektik der Aufklärung (Hamburg) Philosophica Gandensia - Adorno Heft (nr. 9) M. Bookchin - Post-scarcity anarchism (San Francisco 1971) M. Nomad - Aspects of revolt (N. York 1959) A. Parry - Jan Waclaw Makhajski, his life and work (1968) International Review of Social History - Artikelen van A. d'Agostino (1969) en M.S. Shatz (1970) over Makhajski. George Orwell - De boerderij der dieren (Arbeiderspers 1975) H. von Hentig - Systemzwang und Selbstbestimmung (Klett Verlag 1974).

BAKOENIN & NETCHAYEV

We schrijven maart 1869. Het is een gewone, wat grauwe dag als vele anderen. Ergens in Genève is zojuist de deur opengegaan van een eenvoudige woning; een oudere en een jonge man staan tegenover elkaar in de deuropening. De jonge man spreekt met zijn wat rauwe stem snel enige zinnen: hij vertegenwoordigt een russiese revolutionaire organisatie, hij is met levensgevaar het tsaristiese rusland ontvlucht en naar Genève gekomen om de bekende revolutionaire denker te spreken....
Als Michael Bakoenin de deur achter zijn jonge en onbekende bezoeker sluit, kan hij moeilijk voorzien dat hij aan het begin staat van een van de meest verwarrende perioden van zijn leven en dat hij de man binnenlaat die zijn, Bakoenin's, naam voor vele tientallen jaren in opspraak zal brengen in de gehele revolutionaire wereld.

De jonge man met de rauwe stem, de grove gelaatstrekken en het stugge blonde haar heette Sergei Bennadievitch Nechayev, en was inderdaad uit Rusland afkomstig. Om precies te zijn, hij was op 4 maart 1869 de russiese grens overgestoken. Ook in Rusland waren er mensen die geloofden dat dit in het geheim en met het grootste levensgevaar was gebeurd, want voor zijn vertrek had Nechayev het gerucht verspreid dat hij, in de beruchte Peter en Paulsvesting opgesloten, hieruit ontsnapt was en naar het buitenland gevlucht. Niets hiervan was waar, behalve dat hij naar het buitenland reisde, maar wel had hij zich in zijn eigen land met revolutionaire denkbeelden beziggehouden en in revolutionaire kringen verkeerd. Hij was geboren in het dorp Ivanovo (nu de industriestad Ivanovo-Vosnessensk) waar zijn vader, een voormalige lijfeigene, als kellner en met het schilderen van uithangborden een karig bestaan had. Sergei's jeugd, waarin hij zijn vader bij diens schilderwerk behulpzaam moest zijn, moet weinig vrolijk zijn geweest, maar wat intelligentie betreft moet hij toch iets boven de middelmaat hebben uitgestoken, want een plaatselijk schrijver en de dorpsonderwijzer hielpen hem zodat hij examen kon doen voor onderwijzer en daarvoor slaagde hij. Op 19-jarige leeftijd vinden we hem terug in St. Petersburg, waar hij godsdienstles gaf op een parochieschool. Maar in het najaar van 1868 liet hij zich inschrijven aan de Petersburgse universiteit.
Aan de universiteit was juist het jaar 1868 een onrustig jaar. De meeste studenten verkeerden in die tijd in een toestand van permanente armoede. Zij probeerden verenigingen voor onderlinge hulp en koöperatieve eethuizen van de grond te krijgen, wilden fakulteitsverenigingen stichten en eisten het recht van vrije vergadering. In al deze aktiviteiten vonden zij de autoriteiten tegenover zich. Deze bestempelden al die opstandige aktiviteiten als het gevolg van schadelijke westerse invloeden.
Maar niet alleen op het praktiese universiteitsgebied hield men zich met de gedachte aan veranderingen bezig. Er waren nogal wat revolutionair denkende figuren in Petersburg, onder wie Ralli, Tjerkessov, Volkhovsky, Vera Zasulitsj, Natanson, Lopatin, Goldenberg en, last but not least, de journalist Peter Tkachev. Tsjerkessov had in '68

al een gevangenisstraf achter de rug in verband met de moordaanslag op de tsaar in 1866; Tkachev verkondigde de teorieën van Auguste Blanqui, terwijl men zich ook bezighield met de samenzweerdersideeën van Babeuf, Buonarotti's boek over deze laatste werd intensief bestudeerd.

JACOBINISME

Het kan merkwaardig genoemd worden dat de aspiraties van de generatie revolutionairen van de jaren '60 zich in overwegende mate richtten naar het jacobinisme met z'n strakke en autoritaire organisatievorm, z'n 'genootschappen' (al dan niet geheim) en leiderschapsopvatting. Misschien is het lompe en autoritaire onderdrukkende karakter van het tsarisme er de oorzaak van; in elk geval had het jacobinisme in Rusland sterke wortels. We vinden het al bij de decembrist Pestel in de jaren '20, en bij Nicholas Spesjnev in de veertiger jaren, die voorstander was van revolutionaire samenzweringen en een revolutionaire diktatuur. Zaichnevsky, die in 1862 een vlugschrift publiceerde met de titel "Jong Rusland", was in wezen geïnspireerd door de gedachtenwereld van Proudhon, maar in zijn geschrift toonde hij zich ook beïnvloed door figuren als Robespierre, Babeuf en Mazzini en voorstander van de metode van de revolutionaire samenzwering. Zijn in gezwollen taal gestelde stuk, waarin hij opriep tot het uitmoorden van de tsarenfamilie en zijn aanhangers en verklaarde: "wie niet met ons is, is tegen ons en een vijand die met alle middelen dient te worden uitgeroeid", haalde hem de afkeuring op de hals van mannen als Herzen en Bakoenin, maar werd door de generatie van '60 gretig verslonden. Hetzelfde gebeurde met de in 1864 verschenen roman van Tsjernisjevsky "Wat moeten we doen?", waarvan de hoofdfiguur, Rakhmetov, zich onderwerpt aan de zwaarste fysieke ontberingen om zich op zijn revolutionaire rol voor te bereiden, slapend op een spijkerbed, zich voedend met rauw vlees en opzettelijk op een ruwe manier sprekend om zich te vervreemden van de burgerij en zijn verfijnde manieren. Van deze figuur gaat een grote invloed uit op de 'zestigers' en we vinden dezelfde denkbeelden weer terug bij Nechayev in diens "Revolutionaire Catechismus". Er wordt echter nogal eens op gewezen dat men de organisatie in geheime genootschappen ook in Bakoenin's leven en geschriften tegenkomt, terwijl Alexander Berkman bij zijn moordaanslag op Henry Clay Frick de schuilnaam Rakhmetov bezigde.
Bij Peter Tkachev nam de jacobijnse invloed de vorm aan van een soort voorhoedeteorie. Hij stelde dat een suksesvolle revolutie tot stand gebracht zou moeten worden door een nauw met elkaar verbonden groep, die een intellektuele en morele macht zou moeten uitoefenen over de meerderheid, centralisties georganiseerd moest zijn en streng gedisciplineerd. Vanuit deze gedachtengang ontwierp hij samen met Nechayev een "Programma voor Revolutionaire Aktie", waarin ervan werd uitgegaan dat het doel de middelen heiligt, dat revolutionairen een ijzeren discipline en zelfdiscipline moesten handhaven en streng georganiseerd moesten zijn. Dergelijke groepen moesten overal opgericht worden en verenigd in Europees verband, met een hoofdkwartier ergens in West-Europa.
Men kan zich voorstellen dat iemand, regelrecht uit Rusland gekomen met de mededeling dat hij de russiese revolutionaire organisatie vertegenwoordigde en met een dergelijk program als bewijsstuk in handen een indruk van gewicht maakte op de 55-jarige Bakoenin, die al langere tijd geen direkte kontakten meer had in zijn vaderland, en op wie de autoritaire tendenzen van het 'Programma' dan wel een onaan-

genaame indruk kunnen hebben gemaakt, het verlangen naar internationale organisatie echter zeker niet. In het begin was hij duidelijk met zijn nieuwe bezoeker ingenomen, zoals is komen vast te staan door een brief, die Bakoenin op 13 april 1869 schreef aan James Guillaume, en waarin hij over Nechayev sprak als over "een van die jonge fanatici die twijfel noch angst kennen (....)". Mogelijk is de aanwezigheid van zijn gast, die hij ook wel 'het tijgerjong' noemde, voor Bakoenin een aansporing geweest om zich weer aan het schrijven te zetten. In elk geval verscheen van zijn hand al spoedig een pamflet, getiteld: "Woorden aan onze jonge broeders in Rusland". Hierin roept hij op tot een strijd op leven en dood met de tsaristiese overheersers, maar tevens wijst hij de studerende jongeren erop, dat zij geen diktators of leiders moeten zijn voor het volk, maar niet meer dan de hefboom die het volk kan gebruiken om zichzelf te bevrijden, het gereedschap waarmee het volk eigen energie en kracht kan beproeven.
Zeker weten we ook dat ook Nechayev een boodschap schreef: "Aan de studenten van de Universiteit, de Akademie en het Technies Instituut", terwijl een ander pamflet, "Russiese Studenten", vervaardigd werd door Ogarev, die medestander van Herzen en Bakoenin was. Daarnaast verschenen nog een drietal andere teksten zonder ondertekening, en ook nu is nog niet met zekerheid te zeggen wie er de auteur van is geweest. Een ervan, "Hoe de revolutionaire kwestie eruit ziet", prijst het bandietendom in termen die duidelijk aan Bakoenin doen denken. Zo leest men: "De russiese bandiet is de enige ware revolutionair -- revolutionair zonder fraaie leuzen, zonder boekenretoriek, de onverzoenlijke, onvermoeibare, onoverwinnelijke revolutionair-van-de-daad ..." Een ander werkje, "De principes van de Revolutie" lijkt in vorm en inhoud veel op de "Revolutionaire Katechismus" en zou daarom wel aan Nechayev toegeschreven kunnen worden.

KATECHISMUS

Ook wanneer we willen geloven in de goede wil en oprechte bedoelingen van het 'tijgerjong' zitten er reeds in deze periode vreemde kanten aan zijn aktiviteiten. Terwijl hij in werkelijkheid nog geen dag in een enkele gevangenis heeft doorgebracht, begint hij toch zijn boodschap "Aan de studenten..." met de woorden: "Nu ik, door de ingreep van een gelukkig lot aan de kille muren van de Peter- en Paulsvesting ben ontsnapt, en zo de duistere krachten die mij daar opsloten heb weerstaan, richt ik vanuit een vreemd land deze woorden tot u, mijne kameraden.... "Inmiddels bracht hij diezelfde kameraden, maar ook volkomen willekeurige lieden van wie hij toevallig naam en adres te weten was gekomen, regelrecht in gevaar, door hen in het wilde weg revolutionaire pamfletten, dan wel persoonlijke oproepen of brieven te zenden. De censuur in Rusland was zeer streng, en zo werden in de loop van de tijd een kleine vierhonderd landgenoten gearresteerd! Men kan deze manier van doen natuurlijk aan onnnadenkendheid wijten, maar waarschijnlijker is een bewuste opzet, erop gericht de betrokkenen, door hen in aanraking met de politie te brengen, opstandiger en meer tot revolutionaire daden bereid te maken. Dit strookt immers geheel met bepaalde passages uit zijn 'Katechismus', met name punt 19, waar we lezen: "...moet men ze in zijn macht zien te krijgen, in het bezit zien te komen van al hun geheimen, ze tot het uiterste kompromitteren zodat hun geen ontsnappingsweg meer overblijft, en ze gebruiken als instrumenten om onlusten in de staat mee op te wekken". (onderstreping van mij-A.M-G).*)

Ook de "Revolutionaire Katechismus" werd in de zomer van 1869 geschreven. Hij was niet voor publikatie bestemd en verscheen dan ook voor de eerste maal in druk in....het russiese Staatsblad, Pravistvenny Vestnik, op 11 juli 1871, nadat het manuskript in kode, dat Nechayev mee terug naar Rusland had genomen, bij een politierazzia in Moskou in beslaggenomen was. De schrijver ervan was op dat moment evenals nog vele decennia later onbekend. De titel echter was dezelfde als die van een pamflet dat Bakoenin enige tijd eerder had geschreven, en de stijl ervan vertoonde wel enige gelijkenis met Bakoenin's schrijfstijl. Hetgeen ook op zichzelf bekeken geen wonder kan zijn als we bedenken dat in de maanden van het ontstaan van de Katechismus beide mannen dagelijks in elkaars nabijheid verkeerden. Als Nechayev probeert, met behulp van de Katechismus en de daarin vervatte ideeën in Rusland een revolutionaire organisatie op touw te zetten, krijgt hij aanvankelijk wel de nodige aanhang, maar alle pogingen om tot praktiese aktiviteiten over te gaan mislukken, misschien wel door de autoritaire manier waarop en de regelrechte bluf waarmee hij zijn medestanders probeert de wet voor te schrijven. Wanneer een van dezen weigert bepaalde onverkwikkelijke orders op te volgen, moet hij vermoord worden, en dit gebeurt ook. Als dit feit door de politie wordt ontdekt, die daarop de organisatie oprolt, is Nechayev alweer terug in Zwitserland, waar Bakoenin inmiddels van Genève naar Locarno is verhuisd, en bezig is met het vertalen van "Das Kapital" van Marx in het russies, waarvoor hij van de toekomstige uitgever een voorschot heeft ontvangen. Wanneer Bakoenin met het werk achterop raakt en de uitgever hem maant om op te schieten komt Nechayev in het geweer. Uit naam van een niet-bestaande revolutionaire organisatie bedreigt hij de uitgever voor het geval deze het nog zal wagen Bakoenin lastig te vallen....

We moeten er aan denken dat het inmiddels 1870 is geworden, en in 1871 zal het Londense kongres van de Eerste Internationale worden gehouden. Marx en zijn aanhangers zijn reeds bezig om een scheuring teweeg te brengen, d.w.z. Bakoenin en de anarchiserende vleugel van de Internationale te exkommuniceren. 1870 is het jaar van de Kommune van Parijs, en het is ook het volgende jaar voor Bakoenin onmogelijk om naar Londen te reizen. Des temeer gewicht kan er door het kongres gehecht worden aan "bewijsstukken" voor Bakoenins verderfelijke handelingen: de "Revolutionaire Katechismus" en de bedreiging van de russiese uitgever van Het Kapitaal... Het resultaat, de uitstoting van Bakoenin en de libertairen uit de Internationale, is bekend, en tevens begint dan de jarenlange strijd tussen Bakoeninisten en anti-Bakoeninisten over het auteurschap van de Katechismus. De eersten hebben er altijd aan getwijfeld of Bakoenin hier de schrijver wel van kon zijn, de anderen hebben even konsekwent het auteurschap in Bakoenins schoenen geschoven, en het in vele opzichten weerzinwekkende werkje gebruikt om hem te veroordelen.

ZEKERHEID

In de laatste jaren is aan deze onzekerheid tenslotte een einde gekomen. In het franse wetenschappelijke tijdschrift "Cahiers du Monde Russe et Sovietique" van oktober/december 1966 heeft professor Michael Confino een tot dusverre onbekende brief van Bakoenin aan het "tijgerjong" gepubliceerd. Hij is gedateerd 2 juni 1870 en bewaard in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Hij is meer dan dertig pagina's lang, en Bakoenin besteedde acht dagen aan het schrijven ervan.

Bakoenin wijdt in deze brief lang uit over zijn redenen om de vriendschap met Nechayev te verbreken, schrijft over Nechayev's 'Jezuietensysteem' en zegt daarbij: "Herinner je maar hoe kwaad je was toen ik zei dat je een boef was en je katechismus een boevenkatechismus..." Tenzij Arthur Lehning in zijn studie over het jaar 1869 tot duidelijk andere gevolgtrekkingen zou komen, mogen we dan de "Revolutionaire Katechismus" definitief toeschrijven aan Sergei Nechayev, hetgeen ongetwijfeld zal bijdragen tot een betere waardering voor Bakoenin en diens schrifturen in niet-anarchistiese kring.
Hoe liep het tenslotte met het 'tijgerjong' af? Hij werd door toedoen van een verklikker, Stempkovski geheten, in de zomer van 1871 in Zürich gearresteerd, en in oktober aan Rusland uitgeleverd. Op 20 januari 1872 begon het proces tegen hem, waaraan Nechayev zelf nadrukkelijk alle medewerking weigerde. Veroordeeld tot levenslange dwangarbeid, werd hij - nu werkelijk - in de Peter- en Paulsvesting in eenzame opsluiting gehouden, aan handen en voeten geketend op een zodanige wijze dat na twee jaar het vlees aan polsen en enkels begon te ontbinden. Met onvoorstelbaar geduld probeerde hij invloed te krijgen op de geesten van zijn bewakers en na acht jaar slaagde hij erin één van hen te bewegen een brief uit de gevangenis te smokkelen die gericht was aan de "Wil des Volks" een groep die in het geheim werkte aan een aanslag op de tsaar.
In 1881 kwamen Nechayevs aktiviteiten in de gevangenis aan het licht doordat een medegevangene hem verraadde. De betrokken bewakers werden allen gevangen genomen en tot zware straffen veroordeeld, terwijl Nechayev naar een afgelegen vleugel van de gevangenis werd overgebracht, waar hij op een hongerdieet zonder melk of groente, met als enige boek de bijbel, in absolute stilte en eenzaamheid verbleef.
Op 12 november 1882 stierf hij aan scheurbuik; hij was toen 35 jaar oud.

Voor Bakoenin is het steeds moeilijk geweest om hem geheel te veroordelen. In een brief aan Ogarev, van 2 november 1872 schrijft hij over Nechayev: "Ik heb diep medelijden met hem. Niemand heeft me, ook op internationaal nivo, zoveel schade berokkend als hij, maar toch heb ik medelijden met hem. Hij was een man van zeldzame energie, en toen wij elkaar ontmoetten droeg hij een heilig vuur in zich voor ons arme onderdrukte volk. (....) Maar een innerlijke stem zegt me dat hij nu (....) vanuit zijn diepste wezen al zijn energie en moed tevoorschijn zal roepen. Hij zal ondergaan als een held, deze keer zonder iets of iemand te verraden; daarvan ben ik overtuigd".
En inderdaad, deze laatste maal heeft het tijgerjong niemand teleurgesteld.
Arthur Mendes-Georges

*) *De volledige nederlandse tekst verscheen in 1972 bij 'Anarchia' in Haarlem.*

N.B. In het bovenstaande is natuurlijk de verhouding tussen Bakoenin en Nechayev maar heel oppervlakkig belicht. Wie meer wil weten verwijs ik graag naar "Bakunin & Nechaev" door Paul Avrich, verschenen bij Freedom Press te Londen. De echt-geïnteresseerden vinden daarin ook een uitgebreide literatuurlijst, waarin echter de nederlandse uitgave van de Revolutionaire Katechismus ontbreekt!

BAKOENIN & DE GODSDIENST

Misschien is het voor iedereen, die dit leest wel vanzelfsprekend dat Bakoenin ateïst was, en dat in het algemeen een rechtgeaarde anarchist automaties ook ateïst is. Dit laatste is zeker niet het geval, niemand minder dan bijv. Tolstoj is er om dat te bewijzen, en mèt Tolstoj waren er nog ettelijke christen-anarchisten. We kunnen daarom beter die vanzelfsprekendheid van de relatie anarchisme-ateïsme opgeven en ons afvragen, wat de argumenten kunnen zijn voor een anarchist om ook ateïst te wezen, en met name willen we ons dat voor Bakoenin afvragen, want het valt uiteraard niet te ontkennen, dat Bakoenin een fel ateïst was.

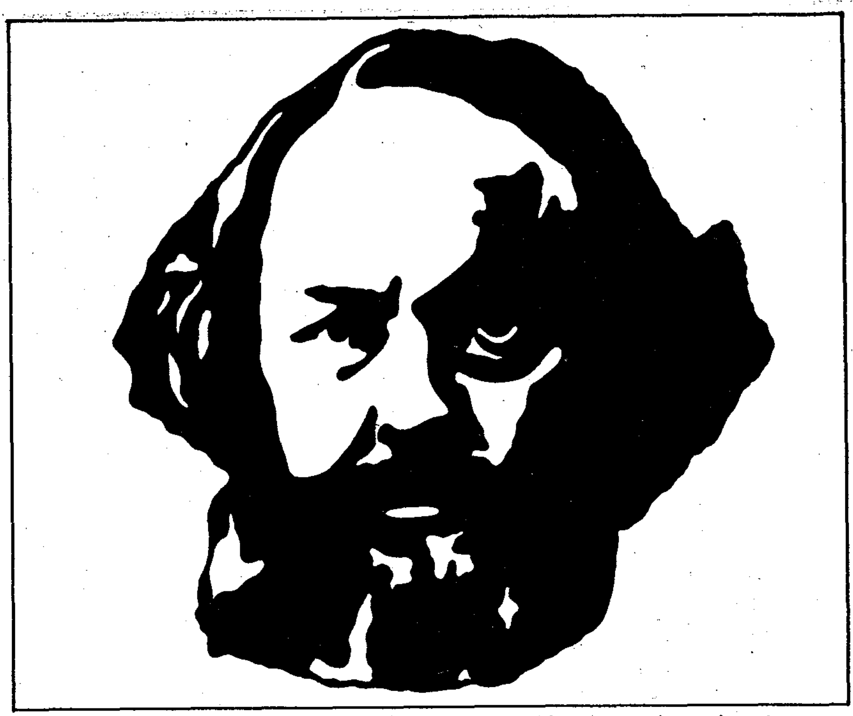
Als het anarchisme elke van bovenaf opgelegde autoriteit verwerpt, dan ligt het voor de hand, dat god als een dergelijke autoriteit wordt beschouwd en dus afgewezen: 'ni dieu ni maître', geen god en geen meester, is al een oude leus. En die christen-anarchisten dan? Worden alle godsbegrippen niet te gemakkelijk over één kam geschoren? Er zijn wel degelijk godsopvattingen, waarin god niet als een macht boven ons, maar als een macht in ons wordt beschouwd. God wordt dan wel gezien als een personifikatie van de mensheid in zijn geheel, of als een universele kracht, die in iedereen werkt. Maar dan wil ik wel weten, of het nog zinvol is, om dan van 'god' te spreken. Dat gebeurt dan ook vaak niet; men heeft het dan over 'het absolute', 'het omvattende', 'de wereldgrond', enz. En wat heeft een 'godsdienst van de mensheid', zoals die in de franse revolutie gepropageerd werd en later door de filosoof Comte en zijn leerlingen en navolgers voorgestaan nog met 'godsdienst' te maken? Is het niet veelmeer een karikatuur ervan? Zo ziet een ateïst het altans, en zo zien ook de ortodoxe gelovigen het. Maar er zijn ook anderen, die zich met behulp van zulke vage termen op de vlakte kunnen houden, zodat er allerlei diskussies ontstaan, of zo iemand nu wel of niet godsdienstig is. Bij filosofen doet zich dat nogal eens voor: Spinoza wordt door de één voor diep-gelovig en mystiek gehouden, door de ander voor vrijdenker en ateïst. Hegel heeft zijn visie in zo ontoegankelijke en vaak duistere begrippen weten te onthullen, dat hij soms als verdediger van het konservatieve Lutherse geloof wordt beschouwd en soms als degene die aan de godsdienst de genadeslag heeft toegebracht. Deze Hegel nu heeft Bakoenin diepgaand beïnvloed, en niet alleen hem, maar ook Marx, Feuerbach en vele anderen, die openlijk ateïst waren. Zijn ze het onder invloed van Hegel geworden?

Voor Bakoenin, tot wie we ons nu maar zullen beperken, is de invloed die van de Hegelse filosofie uitging (hij heeft Hegel zelf niet gekend - jaren vóór Bakoenin in Berlijn kwam, was Hegel al overleden), van verstrekkende betekenis geweest, en dan vooral in de interpretatie van Feuerbach en andere links-hegelianen. Later zegt Bakoenin zelf over Hegel, dat deze "nooit over god spreekt, maar slechts over het absolute, en niemand, moet men zeggen, heeft aan dat arme absolute zulke harde slagen toegediend als Hegel zelf, want in de mate dat hij het heeft opgebouwd heeft hij het afgebroken door zijn

meedogenloze dialektiek, zodat men hem meer nog dan Auguste Comte, beschouwen kan als de ware vader van het moderne wetenschappelijke ateïsme".

KERK EN STAAT

De godsdienst is dan wel een bepaalde fase in het dialekties proces van de menselijke geschiedenis, maar deze fase is nu overwonnen: in plaats van de godsdienstige overgave is nu het redelijk begrijpen gekomen. Achteraf blijkt nu, en zo heeft vooral Feuerbach het uitgelegd, dat deze godsdienstige fase een eigen schepping van de mens was, op een bepaald ontwikkelingsnivo onvermijdelijk. Nu kan deze veruiterlijking, deze projektie in een goddelijk wezen, worden teruggenomen, en de mens geheel centraal staan. Helaas is dit nog niet tot iedereen doorgedrongen; vooral degenen, die er voor hun eigen positie belang bij hebben, dat de mensen aan de godsdienst onderworpen zijn, blijven de godsdienst propageren. De godsdienst is immers in zijn geïnstitutionaliseerde vorm een machtig onderdrukkingsmiddel. Dit is dan ook de voornaamste reden, dat Bakoenin zich tegen de godsdienst verzet. "Het is duidelijk dat wij zolang wij een meester in de hemel hebben, op aarde slaven zullen zijn...
Zolang wij menen hem een absolute gehoorzaamheid schuldig te zijn - en tegenover god is geen andere gehoorzaamheid mogelijk -, zullen wij ons noodzakelijk passief en zonder de minste kritiek moeten onderwerpen aan de heilige autoriteit van zijn tussenpersonen en uitverkorenen: messiassen, profeten, goddelijk geïnspireerde wetgevers, keizers, koningen en al hun ambtenaren en ministers, gewijde vertegenwoordigers van de twee grote instellingen die zich aan ons opdringen als door god zelf voor de leiding der mensen ingesteld: de kerk en de staat". Een van de sterkste hinderpalen voor de menselijke ontplooiing is dus de kerk, meer nog dan de godsdienst als zodanig, en daarom moet de kerk en met name de macht van de kerk onverbiddelijk worden bestreden en vernietigd. Het blijft dan toch wel een merkwaardige omstandigheid dat de mensen zozeer geneigd zijn zich aan die macht te onderwerpen. Bakoenin probeert de historiese oorzaak hiervan bloot te leggen om daarmee duidelijk te maken, dat wij nu zover (kunnen) zijn om dit juk af te schudden.
Het is al een oude verklaring voor het verschijnsel godsdienst, die Bakoenin overneemt: de godsdienst is ontstaan uit angst. In de romeinse oudheid schreef Cicero al, dat de vrees de goden schept, en op zijn wijze zegt Bakoenin het hem na. De primitieve mens, die zich van zijn vijandige en angstaanjagende omgeving bewust wordt, gaat de machten, die hij daarin ontmoet en die hij niet de baas kan, personifiëren om ze op die manier op zijn eigen nivo te krijgen en ze te beïnvloeden. Elke godsdienst begint zo als een natuurgodsdienst, als een 'fetesjisme', d.w.z. als een tot fetisj, tot heilig te vereren objekt maken van elke angstaanjagende natuurmacht. De dieren zijn automaties afhankelijk van hun omgeving, maar de mens maakt zich dat bewust en kultiveert dit. In principe is er zo geen verschil tussen de hond die geheel op zijn baas gericht is, alles van hem verwacht en hem geheel gehoorzaamt, en de mens, die zich voor zijn god buigt en zich aan hem onderwerpt. Maar toch is er een groot verschil en dat is dat de mens door zijn drang naar kennis en inzicht verder kan komen en zich aan die onderworpenheid kan ontworstelen.
In tegenstelling tot wat Rousseau beweerde (dat de mens in oorsprong vrij is) meent Bakoenin, dat de mens vanuit zijn dierlijke afkomst juist volkomen onvrij is, maar zich zijn vrijheid door bewustwording

kan verwerven. Met Hegel ziet hij de menselijke geschiedenis als een proces, dat een vooruitgang betekent in het vrijheidsbesef. Vrijheid is het doel van de geschiedenis! Maar niet ieder is zo gebrand op die vrijheid. Velen willen liever afhankelijkheid en zekerheid en bij hen blijft de godsdienst zijn kracht houden. De godsdienst, en speciaal het christendom, 'de godsdienst par excellence' spekuleert op deze menselijke gevoelens. Het christendom is de meest geperfektioneerde godsdienst, in hegeliaanse terminologie: de absolute godsdienst, omdat deze het duidelijkst tot uitdrukking brengt "de verarming, de verslaving en de vernietiging van de mensheid tot voordeel van de godheid". Wie daarom vrijheid wil, moet niet in de geringste mate aan god en godsdienst iets toegeven: "want wie in dit mystieke alfabet A zegt, zegt tenslotte onvermijdelijk ook Z, en wie god wil aanbidden, moet, zonder zich kinderlijke illusies te maken, dapper van zijn vrijheid en menselijkheid afzien".
De godsdienst is zodoende altijd een fraaie weerspiegeling van de bestaande orde geweest, hetzij in positieve, hetzij in negatieve zin: "positief, wanneer zij er de heiliging van was, negatief, wanneer zij daarentegen het verzet vertegenwoordigde van een deel van de maatschappij tegen die orde": steeds wilden de mensen een sanktie voor hun daden. Overigens lijkt hier bij Bakoenin toch ook een zekere waardering voor het verschijnsel godsdienst op te komen, als de godsdienst volgens hem ook een steun kan zijn bij het verzet tegen de bestaande onderdrukking! Dit betekent echter toch niet zo veel, want zolang de mensen op die manier de godsdienst nog nodig hebben, zullen ze toch geen echte vrijheid verwerven. Gesteld, dat ze nl. in hun verzet slagen, dan vallen ze toch van de regen in de drup: van de ene slavernij in de andere.

Zo kunnen we ook de felle polemiek begrijpen, die Bakoenin tegen Mazzini voerde. Deze Mazzini was een revolutionair, die zich inspande voor de italiaanse eenheid, veel invloed op de arbeidersbeweging had, maar zich steeds konservatiever ging opstellen, wat tot uiting kwam, toen hij in 1871 openlijk de kommune van Parijs aanviel: de verandering zou niet van onderop moeten komen langs kommunale en federalistiese weg, maar zou volgens Mazzini van staatswege moeten worden doorgevoerd, in godsdienstige inspiratie. Deze kombinatie van god en staat (het blad van Mazzini heette 'God en volk') met alle politieke gevolgen van dien, was voor Bakoenin reden deze opvattingen aan de kaak te stellen in enkele geschriften: "Antwoord van een internationalist aan Mazzini" en "De politieke teologie van Mazzini en de Internationale", beide van 1871. Daarin maakt Bakoenin bijzonder duidelijk, tot welke kwalijke konsekwenties een godsdienstig standpunt in de politiek kan leiden. Als Mazzini aan Bakoenin het verwijt doet, dat hij ateïst is, dan is het antwoord van Bakoenin, dat hij daar niets tegenin kan brengen - hij is het inderdaad, want ateïsme en materialisme zijn "de waarheid, of liever de basis van elke waarheid"; in zeven punten somt hij zijn ateïsme op, waarvan het laatste luidt: "dat tenslotte de verdwijning van de goddelijke spookbeelden, noodzakelijke voorwaarde voor de overwinning van de humaniteit, één van de onvermijdelijke gevolgen zal zijn van de emancipatie van het proletariaat". Het eerste punt van het program van de Alliantie van 1868 luidt, dat de Alliantie zich ateïsties verklaart: "Zij wil de afschaffing der erediensten, de vervanging van het geloof door de wetenschap en van de goddelijke door de aardse gerechtigheid". Bakoenin biedt dus duidelijk een alternatief voor de godsdienst: het uiteindelijke doel en de absolute moraal vinden we in het menselijk geslacht zelf.
Aansluitend bij Feuerbachs onderscheid tussen mens en dier, dat niet ligt in het soort gedrag maar in de <u>wijze van gedrag</u>: menselijk of dierlijk (ook al lijkt hetzelfde gedaan te worden), werkt Bakoenin dit 'menselijke' uit: "menselijk handelen betekent: handelen met kennis van oorzaken en met menselijk respekt; met respekt en eerbied voor het leven, voor het recht, voor de menselijke waardigheid en voor de vrijheid van de naaste, d.w.z. van alle menselijke wezens. Solidariteit met de mensheid is de hoogste wet. De kollektieve geest van heel mijn menselijke wereld vormt mijn publiek, mijn kontroleur, mijn kritikus, mijn geweten, mijn rechter, mijn inspirator, mijn god". Om zover te komen, en niet weer in de oude godsdienst terug te vallen, is het absoluut noodzakelijk, te weten, hoe de godsdienst is ontstaan in de maatschappij. Zo kan de wetenschap ons van dienst zijn door enerzijds de godsdienst te verklaren, anderzijds eigen (betere) verklaringen te geven voor de (schijn)oplossingen die de godsdienst biedt. Vooral dit laatste punt was de wijdverbreide opvatting van de vrijdenkers in de negentiende eeuw: de natuurwetenschap zou in staat zijn de wereld restloos te verklaren en dan zou er automaties voor de godsdienst geen plaats meer zijn. Om verder op psychologies nivo tegen de godsdienst gewapend te zijn, is het nodig romantiese verlangens, vluchten in schone dromen tegen te gaan en daartegenover het vrijheidsbesef en de realiteitszin te versterken. Wie werkelijk vrij wil zijn, moet wel de godsdienst bestrijden; zoals al eerder opgemerkt, zijn godsbegrip en vrijheidsbeleving met elkaar in strijd. In "God en de Staat" lezen we "de godsidee houdt in het opgeven van de menselijke rede en gerechtigheid, hij is de

meest uitgesproken ontkenning van de menselijke vrijheid en hij leidt noodzakelijkerwijs tot verslaving van de mensen, in teorie en praktijk... Als god bestaat, is de mens een slaaf; de mens kan en moet evenwel vrij zijn; derhalve bestaat god niet." Dit soort 'negatief godsbewijs' zullen we later bij Sartre terugvinden in een meer uitgewerkte vorm. Het moeilijke ervan is echter, dat je toch met evenveel recht in god als in de vrijheid van de mens kunt of moet <u>geloven</u>: dat beide met elkaar in strijd zijn, lijkt wel duidelijk.

VRIJHEID

In het algemeen moet ik zeggen, dat ik, hoewel zelf ateïst zijnde, minder de vanzelfsprekendheid deel, waarmee Bakoenin zijn ateïsme poneert. Bij een aantal punten wil ik wat kanttekeningen maken. Het wetenschappelijk onderzoek van zgn. primitieve godsdiensten heeft ertoe geleid, dat men heeft moeten afstappen van het idee, dat er één oorspronkelijke vorm voor alle godsdiensten zou zijn. Eveneens dat er één grondmotief voor het ontstaan van godsdienst zou zijn, of dat nu angst, eerbied, afhankelijkheid of wat ook is. Het ontstaan van de godsdienst is veel gekompliceerder en is naar tijd en plaats verschillend: sommige godsdiensten doen met hun magiese praktijken aan een primitieve vorm van wetenschap denken, andere zijn meer een bepaalde levensleer, etc. Zeker niet in iedere godsdienst is er geloof in één of meer goden. De relatie tussen godsdienst en 'staat', voorzover we daarvan in een primitief stadium mogen spreken, is ook wisselend; soms valt het hoogste gezag in wereldlijke en godsdienstige zaken samen, soms is het diametraal tegengesteld. Bakoenin had volkomen gelijk, dat hij in zijn tijd de macht van de kerk als steunpilaar voor het staatsgezag bestreed, maar dit gaat lang niet overal op. Wanneer we de huidige nederlandse situatie bekijken, dan kunnen we konstateren, dat de band tussen troon en altaar zwak geworden is - godsdienstige inspiratie kan soms zelfs tot progressieve politieke stellingname leiden (IKON, PPR). Dit neemt overigens niet weg, dat de christelijke kerk per definitie een autoritair instituut is, dat, als de betekenis ervan niet zozeer verminderd was, een hechte steunpilaar voor elk ander autoritair instituut, en met name voor het staatsgezag zou zijn. Zo is het ook inderdaad in allerlei andere landen (Ierland bijv.), maar we mogen niet vergeten, dat juist vanuit de kerk kritiek komt op diktatoriale regimes in Zuid-Amerika, maar dan wel vanuit eenlingen in die kerk en niet vanuit het instituut. Het gaat me daarbij ook wat ver om principieel elk godsdienstig mens voor onvrij te verklaren; het godsbegrip kan een belemmering zijn voor vrijheid, is het ook vaak, maar sommigen kunnen hun vrijheid juist beleven in een verbondenheid met een hoe dan ook opgevat goddelijk wezen. Het menselijk geslacht, waarvan Bakoenin spreekt, kan omgekeerd trouwens ook als een soort belemmerende, haast godsdienstige macht fungeren. Dit neemt niet weg, dat Bakoenin in zijn strijd tegen kerk en godsdienst volkomen gelijk had, omdat in zijn tijd de situatie zo lag, dat deze de vrijheid vernietigden. Bakoenin is nog steeds zeer aktueel en uiterst belangrijk door zijn strijd voor vrijheid. We zullen alleen goed moeten beseffen, waar vandaag de machten zijn die onze vrijheid tegengaan - en ons niet aan de letter van Bakoenins woorden houden door per sé de godsdienst om die reden te bestrijden - we konden belangrijker vijanden van de vrijheid dan wel eens uit het oog verliezen.

Wim van Dooren

BAKOENIN & DE HISTORICI

"Hier breekt het manuskript af..." Met deze woorden, van de uitgevers, eindigt Bakoenins bekendste geschrift: God en de Staat. De zin is een sleutel tot het gehele werk, het gehele leven van Bakoenin. Slechts een aantal artikelen en manifesten, een enkele brochure en maar één boek heeft hij werkelijk voltooid. En dat boek uit 1873 - Het staatsbegrip en de anarchie - was het eerste deel van een groter werk en verscheen alleen in de russiese taal. Het duurde meer dan vijftig jaar, tot 1929 voordat er een vertaling - in het Spaans - van uitkwam en bijna een eeuw voordat het in het Frans (1969) verscheen, waarna de Duitse uitgave (1974) volgde.
Ook Bakoenin's leven heeft - en zo voelde hij het zelf ook heel sterk aan - iets onafs. Alles wat hij ondernam scheen tot mislukken gedoemd. Toch - of misschien juist door dit "onvoltooide" - is Bakoenin steeds als de belichaming van het anarchisme gezien. En, weer merkwaardig en onaf, bleef hij, ondanks deze eer die mede en tegenstander hem gaven, heel lang een vrij onbekende, een mythe. Van al zijn geschriften was eigenlijk alleen God en de Staat vrij algemeen verspreid. Van zijn leven was vooral het heroïese - en dat was er overvloedig aanwezig! - bekend: zijn heldenrol in de opstand in Dresden in 1849; de terdoodveroordeling en kerkerstraf in Saksen, Oostenrijk, en Rusland; zijn ontsnapping in 1861; de pogingen de Poolse opstand en de Parijse revolutie (de Commune) te hulp te snellen; en vooral de strijd met Marx en Engels in de eerste Internationale die in 1872 tot de splitsing leidde en het ontstaan van twee elkaar vijandige socialistiese kampen, het marxistiese en het anarchistiese.

De man die het meest gedaan heeft om de echte Bakoenin op te graven uit het stof van de mythe en zijn manuskripten gered heeft was Max Nettlau (1864-1944), een merkwaardige man, die taalwetenschappen had gestudeerd en gepromoveerd was op een verloren gegane keltiese taal. Hij werd socialist en anarchist en verwisselde zijn liefde voor een vergeten taal voor die van vergeten voorgangers van het anarchisme en de hele geschiedenis van deze stroming. In de jaren negentig begon hij aan zijn Bakoeninstudies, waarbij hij half Europa afreisde op zoek naar materiaal en naar mensen die de russiese revolutionair gekend hadden.
Zo stuitte hij eens op een manuskript van een russiese vriend van Bakoenin, dat in het bezit was van een andere Rus die, niet geheel toerekeningsvatbaar meer was en pas na veel aarzeling toestemming gaf om het te lezen. Toen Nettlau de volgende dag kwam, met een vriend die het russies beter beheerste dan hijzelf, had de eigenaar er al spijt van. En terwijl Nettlau snel in stenografie neerschreef wat zijn vriend haastig en slordig vertaalde, moesten zij voortdurend hun gastheer in het oog houden die af en toe aanstalten maakte om hen zeshoog uit het raam te gooien. Het resultaat was tenslotte een omvangrijk boekwerk, waarin allerlei dokumenten en manuskripten waren verwerkt; zo omvangrijk dat er geen uitgever voor te vinden was. Nettlau besloot tot een uitgave in eigen beheer met behulp van een

zogenaamde autokopyst, een voorloper van de stencilmachine, waarbij op een wasplaat geschreven werd en van die wasplaat konden een beperkt aantal afdrukken gemaakt worden. In vier jaar tijd, tussen 1896 en 1900, schreef Nettlau in handschrift op een wasplaat zijn Bakoenin biografie, 1282 foliopagina's van elk 70 regels, in een oplage van 50 exemplaren.De schrijver zond een exemplaar aan alle grote bibliotheken in Europa en aan een aantal geïnteresseerde geestverwanten. Slechts één hoofdstuk - over de opstand in Dresden - verscheen in druk en nog wel in een Nederlandse vertaling, in het beroemde Vlaamse tijdschrift: Nu en Straks. De bekende linkse Italiaanse uitgever Feltrinelli heeft in de jaren '60 een reprint (fotografiese herdruk) van de biografie gemaakt; oplage eveneens 50 exemplaren!
Behalve een merkwaardig stukje "industriële" archeologie is Nettlau's The life of Michael Bakounine nog steeds de bron voor alle serieuze Bakoeninstudies. De eerste noot in de Archives Bakounine van Arthur Lehning verwijst ernaar.
Voor een groter publiek binnen en buiten de anarchistiese beweging werd Bakoenin er door Nettlau's monnikenwerk natuurlijk niet bekender op. Dit gebeurde wel door de uitgave van de werken van Bakoenin in het Frans, waarmee Nettlau in 1895 een begin maakte. Van dit eerste deel verscheen in 1899 een Nederlandse vertaling met als titel Nagelaten Werken. De Franse uitgave werd later (1907-1913) voortgezet door James Guillaume (deel 2 t/m 6), maar niet voltooid.
Guillaume was een groot vriend van Bakoenin geweest en hij was de belangrijkste organisator van de beroemde Fédération Jurassienne, de anarchistiese horlogemakers-organisatie in de Zwitserse Jura. Deze organisatie en Guillaume waren, méér nog dan Bakoenin, de ziel van de anti-marxistiese stroming in de Eerste Internationale. Nadat de Internationale en de Jurafederatie ter ziele waren gegaan had Guillaume zich uit de beweging teruggetrokken. De opkomst van het revolutionaire syndikalisme na 1900, waarin hij de geest van de eerste Internationale terugvond, had Guillaume weer aktief gemaakt. Tegenover Nettlau had hij aanvankelijk het kenmerkende wantrouwen gekoesterd van de ingewijdde die het zelf had meegemaakt tegenover de buitenstaander en nieuwkomer en hij had Nettlau weinig geholpen.
Toen de grote biografie gereed was veranderde dat en Guillaume, die lang had gezwegen over Bakoenin schreef zijn memoires, tevens geschiedenis en dokumentenverzameling, L'Internationale - Documents et Souvenirs (1864-1878), in vier delen die tussen 1905 en 1910 uitkwamen.
De zesdelige franse uitgave van de Oeuvres van Bakoenin door Nettlau en Guillaume was geen volledige uitgave. Het zelfde geldt voor andere projekten uit de jaren twintig; projekten die alle uitgingen van de anarchistiese beweging en die Nettlau steeds hielp verzorgen. Een duitse, Gesammelte Werke, drie delen, 1921-1924; vorig jaar in reprint verschenen bij Karin Kramer Verlag waar ook Staatlichkeit und Anarchie verscheen. Een russiese, vijf delen 1920-1922, waarvan de voortzetting onmogelijk werd gemaakt door de bolsjewistiese diktatuur. Een spaanse in Argentinië, Obras Completas, vijf delen, 1924-1929, die niet kompleet werd omdat de militaire diktatuur er tussen kwam. In de dertiger jaren werden de argentijnse delen in Spanje herdrukt, maar ook nu maakte de diktatuur, van Franco, voortzetting onmogelijk.
Nettlau publiceerde een aantal speciale studies, over Bakoenin en Spanje, Bakoenin en Italië. In de twintiger jaren schreef hij nog eens de biografie van Bakoenin, vier delen van 1077 foliopagina's.

Slechts het begin ervan is verschenen in Argentinië en het manuskript is verloren gegaan. Hetzelfde gebeurde met het manuskript van een franse biografie die Nettlau in 1935 en 1936 schreef en een handzamer omvang, van zo'n 600 pagina's had. Het manuskript werd een dag voor het uitbreken van de spaanse burgeroorlog in juli 1936 naar de vertaler gestuurd, naar een stad die direkt in handen van Franco viel. De vertaler dook onder; hij slaagde er in 1937 in het nog niet aangekomen manuskript te pakken te krijgen en naar het anti-Franco Spanje te sturen. Daar verdween het bij de nederlaag in 1939.
Dat niet veel meer materiaal van Nettlau - met name de handschriften van Bakoenin - verloren is gegaan is te danken aan Mevrouw Adama van Scheltema, de eerste bibliotekaresse van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Aan dit Instituut had Nettlau zijn verzameling verkocht, maar veel was nog in zijn huis in Wenen toen Oostenrijk in 1938 werd ingelijfd bij Hitler-Duitsland. (Nettlau was in het buitenland en keerde niet terug; hij stierf in Amsterdam). Annie Adama van Scheltema kwam in Wenen aan, ongeveer op het moment dat de duitse tanks Wenen binnenrolden en de concierge van Nettlau's huis bleek al als verklikker op te treden. Toch slaagde zij erin - met de hulp van de nederlandse ambassadeur - alles in veiligheid te brengen. Nettlau en Guillaume waren niet de enige "Bakoenisten" van hun dagen. Al voor Nettlau's studies had M. Drahomanov de briefwisseling van Bakoenin met Alexander Herzen en Nicolai Ogarjov uitgegeven. De duitse vertaling is van 1895. In Rusland vond men veel materiaal over Bakoenin, o.a. de familiepapieren die veel gegevens over Bakoenins jeugd aan het daglicht brachten. In de tsaristiese archieven ontdekte men na de revolutie de zogenaamde Biecht van Bakoenin, geschreven in de kerker. Een lang schrijven, gericht aan de tsaar, waarin Bakoenin zijn verleden blootlegt, maar zonder het te verloogenen, en geschreven in de hoop dat hierdoor zijn levenslange kerkerstraf omgezet zou worden in verbanning.

Daarna maakte de terreur Bakoenin tot een levensgevaarlijke man, ook voor historici. Pas in de zestiger jaren verschenen er weer bloemlezingen uit Bakoenins werk met niet onbelangrijke studies, o.a. van de hand van N. Pirumova.
De sympatieke zwitserse arts Frits Brupbacher had in 1913 Marx und Bakunin geschreven (ook hiervan bestaat een reprint) een poging beiden èn Guillaume recht te doen. Brupbacher was hiervoor zeker de aangewezen figuur. Hij onderschreef de anarchistiese en vooral de revolutionair-syndikalistiese opvattingen, maar trachtte deze te verenigen met het parlementarisme en hij was lid van de sociaal-demokratiese partij. Dat Marx er - als mens en politikus - niet best bij hem af kwam, werd Brupbacher door de marxistiese kerkvaders niet in dank afgenomen. Een uitzondering was Franz Mehring, die de nalatenschap van Marx en Engels verzorgde en later een Marx biografie schreef. Hij verheugde zich dat de door Marx mishandelde Bakoenin recht was gedaan. Voor straf mocht Mehring een tijdlang niet publiceren in de Neue Zeit, het teoreties hoofdorgaan van de duitse partij, maar tevens een beetje de Wachttoren van het ortodoxe Marxisme, waarvan Kautsky de paus was. Ook de eerste grote biograaf van Friedrich Engels, Gastav Mayer, zou later, in de jaren dertig, tot dezelfde konklusies komen als Brupbacher en Mehring. Hij ontdekte dat veel van de lasterlijke geschriften tegen Bakoenin die op naam van Marx en Engels stonden, in feite door Engels geschreven waren.
De nederlandse kommunisten die vandaag de dag deze honderd jaar oude

anti-Bakoenin geschriften op de markt brengen met een gezicht alsof hierin anno 1976 het laatste woord over Bakoenin en het anarchisme te vinden is, bewijzen daarmee wel wat zij zelf zijn: 100 jaar ten achter! Brupbacher schreef in 1929 nog een kleine populaire biografie. Michael Bakunin der Satan der Revolte. Dit boek is in 1971 in het frans verschenen, verrijkt met enkele studies van de vertaler J. Barrue. Andere populaire biografieën uit de tijd tussen de wereldoorlogen zijn die van Ricarda Huch, Michael Bakunin und die Anarchie (1923) en H.E. Kaminski, Michel Bakounine (1938). Onsympatiek over Bakoenin schreef H. Iswolsky in La vie de Bakounine, een boek dat wel veel aandacht en vele drukken kreeg.
De enige grote wetenschappelijke biografie uit die tijd is het boek van de engelse historikus E.H. Carr, Michael Bakunin (1937). Er kwam echter nogal wat kritiek op Carr o.a. van Max Nettlau. Geen van deze boeken is in het nederlands vertaald. Carr's biografie ligt wel ten grondslag aan die van A.L. Constandse Michael Bakoenin, Russisch rebel, uit 1948. Constandse kreeg van nederlandse anarchisten nogal wat kritiek te verduren, Bakoenin is inderdaad meer de geromantiseerde rebel dan de anarchist in dit boek. Een andere kleine biografie in het nederlands is die van B. Reyndorp Michael Bakoenin (1926). En natuurlijk stonden er uitvoerige portretten van de russiese anarchist in H.P.G. Quack De Socialisten en F. Domela Nieuwenhuis, De Geschiedenis van het Socialisme en De Nieuwe Plutarchus. Uiteraard verouderde, maar zeer leesbare auteurs.
Na de tweede wereldoorlog is er over de opvattingen van Bakoenin wel het een en ander geschreven - o.a. door de fransman H. Avron. Het aantal bloemlezingen en heruitgaven van brochures en artikelen van Bakoenin werd vrij groot, vooral in de jaren 60. Italiaanse anarchisten begonnen ook aan een uitgave van de verzamelde werken. Een mooie - maar dunne- nederlandse bloemlezing is Michael Bakoenin over anarchisme, staat en diktatuur, van Arthur Lehning en Jaap Kloosterman (1970). Bas Moreel publiceerde onlangs in een nieuwe vertaling God en de Staat.
Hopelijk zal in dit Bakoeninjaar nog verschijnen (in verschillende talen waaronder het nederlands) een boek van Lehning over Bakoenin, gezien door de ogen van zijn tijdgenoten. In Génève verscheen dit jaar bij de uitgeverij Noir, verbonden met de CIRA, een zeer verantwoorde en sympatieke oorspronkelijke biografie van Jeanne-Marie. Michel Bakounine, une vie d'homme.
In de toenemende stroom van wetenschappelijke literatuur over de arbeidersbeweging en de revolutionaire strijd in het Europa van de vorige eeuw wordt vaak nieuw licht geworpen op Bakoenin's aktiviteiten en invloed. Het eigenlijke wetenschappelijke werk over Bakoenin zelf koncentreert zich voornamelijk rond de uitgave van de Archives Bakounine door Arthur Lehning en zijn medewerkers, onder auspiciën van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Een uitgave die de lezer van het Arthur Lehning nummer van De As zeker bekend zal zijn. Vijf delen in zes banden zijn verschenen maar er moeten nog vele volgen. Als de Archives voltooid zijn (met volledige bibliografie en biografie) dan is Bakoenin voor het eerst "afgemaakt" (maar dan in de betekenis van voltooid!). Zal de 75-jarige Lehning het nog kunnen voltooien? Hij is misschien niet van de duivel bezeten, maar dan toch wel van Bakoenin. En Bakoenin, zo lezen we in een duits politierapport uit 1849, was "krachtig en kolossaal".
Rudolf de Jong

ALARM

De moord op Ulrike Meinhof

"Ik heb niet veel te zeggen. Wij zijn overtuigd dat Ulrike is terechtgesteld. Wij weten niet hoe, maar wij weten door wie en wij kunnen de koelbloedige berekening van de metode doorzien. Ik herinner aan de uitspraak van Herold (hoofd van de Duitse federale recherche, het Bundes Kriminal Amt): 'aksies tegen de RAF moeten steeds zodanig worden afgehandeld, dat de posities van sympatisanten worden aangetast'. En Buback (procureur-generaal in Bonn, belast met de vervolging van de RAF): 'De staatsveiligheid is gebaseerd op het feit dat er mensen zijn die zich er voor inzetten, -mensen als Herold en ik vinden altijd wel een oplossing...'. Het was een koude vooropgezette terechtstelling. -zoals Holger (Meins) is terechtgesteld, zoals Siegfried Hausner is terechtgesteld. Als Ulrike besloten zou hebben te sterven, omdat ze dat als laatste mogelijkheid zag om zich als revolutionaire identiteit staande te houden in de doodsstrijd van de isolering, dan zou ze ons dat hebben laten weten, zeker Andreas: want zó was de band tussen ons, -kollektief". Aldus de verklaring van Jan-Carl Raspe op het Stammheimer proces, daags na de als zelfmoord bekendgemaakte dood van Ulrike Meinhof in de nacht van 8 op 9 mei 1976. "Zelfmoord, ongeval, noodweer, op de vlucht neergeschoten: -geloof de leugens van moordenaars niet, als het zover is. Ze passen in de strategiese lijn van alle afrekeningspogingen van de staat sinds zes jaar: fysieke en morele vernietiging van de RAF. Die lijn is gericht tegen de guerillagroepen in de Bondsrepubliek, waarvoor Ulrike een wezenlijke ideologiese funksie heeft", schreef Holger Meins begin maart 1974 aan Klaus Croissant. Croissant is begin juli 1976 opnieuw gearresteerd, zogenaamd wegens 'verhoogd vluchtgevaar' -er loopt een gerechtelijk onderzoek tegen hem in het kader van de verdachtmaking van de RAF-advokaten: hij wordt beschuldigd van het ondersteunen van een kriminele vereniging: eerder was hij al uitgesloten van de verdediging in Stammheim- maar in werkelijkheid omdat Croissant een intensief onderzoek verricht naar de dood van Ulrike. Geen van Ulrike's kameraden, geen van Ulrike's verwanten, geen van de RAF-verdedigers aanvaardt de zelfmoord-lezing die de Duitse autoriteiten zonder spoor van bewijs of waarschijnlijkheid aan Ulrike's dood opleggen. 'Zelfmoord is ook moord' is de variant waartoe de links-burgerlijke pers in eerste instantie nog bereid is (VN, HP, DNL) maar de Volkskrant heeft het allang weer over de zelfmoord van Ulrike als vaststaand gegeven, -en zo is de 'Verleumdung', de 'Diffamierung' alweer voltooid, nog vóórdat de feiten boven tafel zijn. Wat te denken van de overheidsverklaring dat Ulrike zich met een van een handdoek afgescheurde reep aan de tralies van haar celvenster heeft opgehangen, wanneer zowel Ulrike's zuster Inge als haar advokaat, Oberwinder, verklaren dat het venster daartoe te laag was en geen zodanig traliewerk had dat er iets aan geknoopt zou kunnen worden (zoals te doen gebruikelijk in gevangenissen)? Waarom is

de seksie op het lijk van Ulrike overhaast en zonder medeweten van de familie of advokaten gebeurd, -nota bene door dezelfde dubieuze arts die seksie verrichte op Siegfried Hausner, die onder schandalige omstandigheden (overdekt met brandwonden) na de aksie in Stockholm per helikopter naar Stammheim werd vervoerd en volgens her-seksie door slagen van een geweerkolf werd omgebracht? Verscheidene artsen hebben herseksie op het lijk van Ulrike geweigerd, omdat bij een eerste seksie de belangrijkste sporen van geweld door derden zijn te verdoezelen. Niettemin heeft herseksie aan het licht gebracht dat de nek- en halswervelbreuk niet door het slachtoffer alleen kan zijn veroorzaakt. Gegevens uit dit medies rapport stond Croissant op het punt te openbaren. Er zijn meer vragen rond de dood van Ulrike. Afdoende bewijzen voor de moord zullen moeilijk zijn.

"Als nachtelijke bezoekers in mijn cel zouden verschijnen om me te wurgen met een handdoek of wat dan ook, zou ik geen kans hebben mijn medegevangenen te waarschuwen en zou ik in de morgen hangend in mijn cel worden aangetroffen, waarna de autoriteiten mijn dood als zelfmoord zouden berichten.Er is nauwelijks iets dat je zou kunnen doen om dit te voorkomen als je in een isoleringscel zit, die alleen toegankelijk is voor lui met onvriendelijke bedoelingen", schrijft Fritz Teufel (de Berlijnse anarchist die wordt beschuldigd van lidmaatschap van de Beweging van de Tweede Juni). En bovendien: "Ulrike was een fantastiese vrouw. Je kunt van haar dood denken wat je wil. De parlementaristen hebben er nog geen wetten weten door te krijgen die je denken kunnen beheersen. (-) Als kameraden omkomen, op wat voor manier ook, dan is dat altijd reden je rot te voelen. Maar geen reden om je terug te trekken of te wanhopen. Bourgeois doen zich op begrafenissen te goed aan drank en vreten. Revolutionairen dragen de verdubbeling van hun inspanningen aan hun vermoorde kollega op".

Het kommando Holger Meins

In Düsseldorf staan Hanna Krabbe, Lutz Taufer, Karl-Heinz Dellwo en Bernard Rössner terecht. Zij zijn de vier overgebleven leden van het Kommando Holger Meins, dat april 1975 de Duitse ambassade in Stockholm bezette. Twee attaché's van de ambassade en één lid van het kommando kwamen bij de aksie om het leven, het zesde lid, Siegfried Hausner, overleed later in het gevangenisziekenhuis van Stammheim, waarheen hij tegen de uitdrukkelijke mediese indikaties zonder omhaal vervoerd was en mishandeld is. De uitrusting van dit 'ziekenhuis' was ook verre van toereikend voor de behandeling van de ernstige brandwonden die Hausner bij het in de lucht vliegen van de ambassade had opgelopen. De vier leden van het kommando hebben in Düsseldorf een verklaring afgelegd die een heel ander licht werpt op het verloop van de Stockholm-aksie, zoals moge blijken uit de navolgende citaten uit deze verklaring, die 18 pagina's omhelst: "Wij hebben ons bewapend voor de bevrijding van de RAF-gevangenen, voor de anti-imperialistiese bevrijdingsstrijd. De uitdaging van Stockholm is de kontinuïteit van de RAF, de kontinuïteit van het gewapend verzet: de taal van het guerillakommando, die niet te vernietigen is. Niet door deze staat, niet door deze manifestatie (het proces) die uitsluitend is gericht op verspreiding van de mythe als zouden wij niet bestaan, onze politiek niet, de RAF niet, oftewel als zouden er slechts waanzinnigen, psychopaten, amateurs, misleide raddraaiers aan het werk zijn geweest. Deze manifestatie is onderdeel van de psychologiese oorlogsvoering die de staatsveiligheidsdienst voor deze show heeft gepland

en voorbereid. Zoals de stompzinnige series in de pers, om precies te zijn in Der Stern, niets over onze strijd zeggen maar alles over het projekt van de psychologiese oorlogsvoering, die in de pers de voorbeeldigste voorganger van deze strategie vindt. (-) De moord op Ulrike is ook zo'n doelgerichte reaksie van de staat tegen de RAF. Ieder die de BRD bestrijdt pleegt zelfmoord, zegt (minister) Leber. Wie strijdt, is zelf schuld als hij omkomt: dat is steeds de draai waarmee de staat zijn moord & doodslag tracht te rechtvaardigen. (-) Onze aftocht uit de ambassade en de vrijlating van het ambassadepersoneel kon alleen door onvoorwaardelijke inwilliging van onze eisen -de vrijlating van de RAF-gevangenen- worden bewerkstelligd. Maar om het kommando te ontwapenen liet de BRD-regering haar eigen ambassade de lucht in vliegen. En om de politiek van de guerilla te treffen, wordt ons deze explosie in de schoenen geschoven. (-) Toen wij na afloop van het eerste ultimatum duidelijk hadden gemaakt dat we ook na het neen van de bondsregering niet van ons doel, de bevrijding van 26 gevangenen van de RAF, zouden afwijken, werd de direkte omgeving door de politie ontruimd/werd onze telefoon naar buiten afgesneden/kreeg de BRD-televisie opdracht van de bondsregering de rechtstreeks uitzending uit Stockholm af te breken. Na deze voorbereidingen werden onze springladingen door specialisten van de staatsveiligheidsdienst ontbrand; enkele minuten voor de explosie bevond zich een groep van de Hamburgse MEK (Mobile Einsatz Kommando) in het trappenhuis van de bovenste verdieping van de ambassade". Ook de beschuldiging de militaire attaché Von Mirbach te hebben geëxekuteerd, wezen de leden van het Meins Kommando van de hand. Beide slachtoffers zijn bij de explosie om het leven gekomen, evenals de gijzelaar.

Doodstraf voor Noel en Mary Murray

In de militaire gevangenis van Curragh in de Ierse Republiek zitten drie anarchisten - Desmond Keane, Kolumba Longmore en Robert Cullen - momenteel straffen uit van resp. vijf, vier en zeven jaar. Twee andere verdachten in de zaak waren Noel en Mary Murray, die voorwaardelijke straffen kregen. De groep werd schuldig bevonden aan springstofaanslagen op onder meer de spaanse ambassade in Dublin. Op 11 september 1975 werd in Dublin Noord na een bankroof een rechercheur neergeschoten. Toen de politie vervolgens enige tijd radeloos naar de daders had gezocht zonder resultaat te boeken werd besloten deze maar in de kringen van anarchisten te vinden. In de vroege morgen van 23 september werden alle woningen van bekende anarchisten in Dublin doorzocht. Het rankuneuze karakter van deze aksie bleek duidelijk uit het feit dat de moeder, broer en zuster van een van de gevangenen werden gearresteerd en urenlang verhoord. Dezelfde avond verkondigde de Evening Herald dat de rechercheur door anarchisten was vermoord. Er werd 20.000 pond uitgeloofd voor wie inlichtingen tot arrestatie kon verstrekken. Zonder spoor van bewijs werden de Murray's als daders gebrandmerkt, er waren er genoeg die voor 20.000 pond de benodigde 'inlichtingen' wilden verschaffen. Op 9 mei 1975 werden ze gearresteerd, 9 juli 1976 zijn ze door een speciaal gerechtshof tot de doodstraf veroordeeld. Ze hadden geweigerd aan hun proces deel te nemen. Beroep in eerste instantie is afgewezen. Als het beroep in tweede instantie eveneens wordt afgewezen kunnen ze alleen nog door de Ierse regering worden begenadigd. De meerderheid van de regering heeft zich reeds vóór de doodstraf uitgesproken. De laatste 20 jaar is geen doodstraf meer voltrokken in de Ierse Republiek.

B.Ch.

ANARCHISME DISKUSSIE

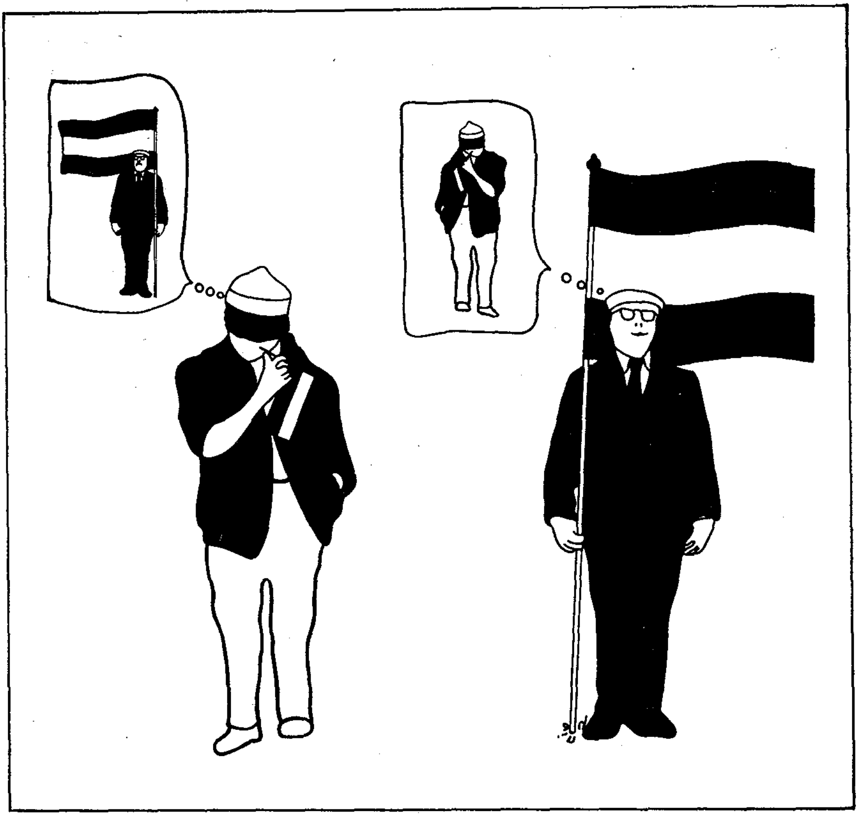
(1) "Nu momenteel rechts te hoop loopt tegen de arbeidersbeweging, vanuit het NVV radikalere geluiden klinken en zelfs het bestuurlijk kader van de PvdA even instemmend over de aloude anarchistiese eis van arbeiderszelfbestuur als relativerend over het parlementarisme spreekt, mag het anarchisme zich niet (meer) isoleren (..)". Dit schreef Hans Ramaer in nummer 20 van de As (anarchismediskussie). Het anarchisme mag zich niet meer isoleren. Heeft het zich wel geïsoleerd? Die vraag laat ik verder rusten. Wel kan gezegd worden dat vele anarchisten zich aldoor hebben gedistantieerd van burgelijk-politieke aktiviteiten in 'normale situaties'. Maar bijv. tijdens de Spaanse Burgeroorlog is ook door anarchisten politieke verantwoording gedragen. De 'anarchistiese droom' van een spoedige revolutie in het Nederland van 1976 mag echter als voorgoed voorbij worden beschouwd. Aan deze problematiek wil ik aandacht schenken door een kader te scheppen, waarin de gedachtegang zich verder zou kunnen ontwikkelen.

(2) Ten eerste is er de formulering van het doel van de socialistiese strijd. Kortweg kan dit samengevat worden in de eis dat de produktiemiddelen in gemeenschappelijk bezit moeten worden gebracht. Met 'gemeenschappelijk bezit' wordt een beheersvorm aangegeven. Het maatschappelijk anarchisme zegt over die beheersvorm o.m. dat alle ordeningen van beneden naar boven zullen moeten worden opgebouwd (topreduktie), Als uitgangspunt voor die ordening wordt gesteld dat dwang niet immanent is aan orde, zodat het begrip 'anarchie' in socialistiese zin niet betekent 'aanwezigheid van wanorde' (dat betekent het in kapitalistiese zin, namelijk als produktiewijze), maar 'afwezigheid van heerschappij'.

Ten tweede is er de formulering van patronen waarin de socialistiese strijd zich zal voor kunnen doen. Hiervoor wil ik uitgaan van de idee van de klassenstrijd. Tenminste twee stromingen laten zich aftekenen. De ene stroming is de reformistiese, die de klassenstrijd op de tweede plaats stelt. De huidige sociaaldemokratiese beweging staat op dit standpunt. Voorzover deze beweging over klassenstrijd spreekt gebeurt dit in termen van een wedstrijd. Twee ploegen, twee klassen (Kapitaal/Arbeid) staan tegenover elkaar opgesteld. Zij gaan tegenover elkaar opgesteld. Zij gaan een wedstrijd spelen, de klassenstrijd voeren. Reformisten gaan daarmee uit van het bestaan van klassen vóór en onafhankelijk van de klassenstrijd; de klassenstrijd wordt op zekere dag aangebonden; m.a.w. de klassenstrijd bestaat pas nadien, zodat er op 'dit' moment niet overgedacht en aangewerkt hoeft of kan worden.

De andere stroming is de revolutionaire, die de klassenstrijd primair stelt. Revolutionairen (het woord heeft in dit verband niets met geweld te maken) beschouwen het bestaan van de klassen en de klassenstrijd als een en dezelfde. De uitbuiting van de ene door een andere klasse bepaalt de deling op dat zelfde moment; uitbuiting is reeds klassenstrijd! De klassenstrijd wordt daarmee als verankerd gezien in de produktiewijze, d.w.z. in de in een klassenmaatschappij

heersende wijze van uitbuiting (Althusser). Vaak wordt nu gedacht dat de burgelijke demokratie de klassenstrijd heeft doen verdwijnen. Dit is gezichtsbedrog. Het kompromis van de (burgerlijke) demokratie doet die klassenstrijd helemaal niet verdwijnen. Ze is er juist een uitdrukking van (Lefebvre). In de strijd van de burgerlijke klasse tegen de feodaliteit moest zij een beroep doen op het volk. De burgelijke demokratie is in de strijd ontwikkeld en uit de strijd voortgekomen als een kompromis tussen bourgeoisie en het 'gewone volk'.
(3) Aan de term 'burgelijke demokratie' is het karakter van de klassenstrijd af te lezen. De kombinatie burgelijk/demokratie bevat namelijk een innerlijke tegenspraak. Demokratie betekent o.m.: zelfbestuur, bewuste deelname van de massa's aan de openbare funkties, uitgebreide verantwoordelijkheid van de enkeling (in de zin van bewuste deelname). De term burgerlijk betekent o.m.: leiding van bovenaf, met een sterke tendens tot koncentratie van de ekonomiese en politieke macht in handen van enkele mensen. Deze tendens brengt de noodzaak mee dat belangrijke beslissingen aan de besluitvorming door velen wordt onttrokken en dat daardoor de vervreemding van de overgrote meerderheid van de bevolking ontstaat. In de tegenspraak tussen burgerlijk/demokratie vindt de klassenstrijd daarmee alreeds zijn uitdrukking. Dit met aan de praktijk ontleende voorbeelden aantonen heeft zijn propagandistiese waarde.
(4) De demokratiese staat zoals wij die in de hoogontwikkelde kapitalistiese landen kennen weerspiegelt een kompromis tussen klassen, zo zagen wij. Het is het parlementarisme dat hier als bindmiddel dienst doet. Het parlementarisme is de leer dat maatschappelijke verhoudingen onder één gemeenschappelijke politieke noemer gebracht moeten kunnen worden. Maatschappelijke systeemverandering dient in de mechanismen van het parlementaire stelsel opgevangen, 'geneutraliseerd' (Basso) te worden. Van burgelijke demokratie is dan ook alleen sprake in situaties waarin wordt verondersteld, dat de algemene en vrije verkiezing de principes van het systeem niet ter diskussie zal stellen. Wordt dit wél gedaan, of verwacht, dan toont de burgerlijkheid zijn ware politieke gezicht: fascisme!
(5) Als je dit nu allemaal weet, welke positie kun je dan als libertair socialist innemen? Deze vraag wil ik toespitsen tot het volgende: dien je je afzijdig van de bestaande socialistiese partij(en) en vakbeweging op te stellen, of dien je ze juist te versterken? Deze vraag is niet nieuw. In het verleden is meermalen door sommige anarcho-socialisten aangedrongen op het zich invoegen in de organisaties van de brede lagen van de arbeidende bevolking. Ik deel die mening om reden van propagandisties-strategies belang. Natuurlijk weet ik net als ieder ander dat de arbeidersbeweging in een burgelijke maatschappij tweeslachtig is. Zij weerspiegelt in die zin de tegenspraak die eigen is aan de burgerlijke maatschappij. Die hele maatschappij, élk instituut daarvan, is met die tegenspraak doordrenkt. Het is niet verwonderlijk dat een burgerlijke rechts-socioloog het begrip maatschappij omschrijft als 'dat sociale systeem, dat belangrijke redukties institutionaliseert' (Luhmann). Wat bedoelt hij daarmee? Uitgegaan wordt van een inmense chaotiese ongekende omgeving; die omgeving wordt komplex genoemd. Wil de mens een beetje zinvol kunnen handelen, dan moet hij die inmense komplexiteit wat inzichtelijk gaan maken. Maar hij kan niet alle komplexiteit totaal inzichtelijk maken, zodat hij steeds stukjes komplexiteit aanpakt. Zo dringt hij het chaotiese terug (de reduktie). Dit reduceren doet hij niet onsystematies; de mens wil immers <u>zinvol</u> kunnen hande-

len. Er bestaat dus een relatie tussen reduktie/zinvolheid. Bij het woordje zinvol ligt de kern. Want wie bepaalt wat zinvol is in het maatschappelijk proces? Aan die vraag besteed de burgerlijke wetenschapper géén aandacht, omdat hij het woordje zinvol tot een abstrakte ZIN heeft verheven, waarmee tévens het klassenkarakter van de struktuur (die door de reduktie van komplexiteit is aangebracht) van de maatschappij te verdoezelen. Hoewel het dus lijkt alsof het niet zo is, moeten we besluiten om te zeggen dat élk instituut in een burgerlijke maatschappij doordrenkt is van een (klassenmatige) tegenspraak. Elk instituut is namelijk de generalisatie van bepaalde redukties. Anders gezegd, de redukties moeten herhaalbaar zijn en dus tot een instituut gemaakt worden (Link/Marx). Waarom heb ik deze teoretiese omweg gemaakt? Wel er wordt beweerd dat anarcho-socialisten niet in parlementaire lichamen kunnen zitten zonder hun principes geweld aan te doen. Het parlementarisme wordt voorgesteld als hét moment waarop anarcho-socialisten hun deelname in het bestaande systeem moeten onthouden. Maar mij moet eens genoemd worden welk instituut in een burgerlijke maatschappij niet behept is met tegenspraken op basis waarvan ik moet besluiten mij van deelname te onthouden. Een universitair instituut soms? Wie bepaalt dan het onderzoeksterrein? Door wat wordt het onderzoeksterrein bepaald? Wordt mijn sala-

ris niet door het rijk (de staat) betaald? Maar was de staat niet het meest verwerpelijke instituut voor anarcho-socialisten? Langs deze weg komen we er niet uit. We moeten gewoon konstateren, wat Hans Ramaer reeds deed: het anarchisme mag zich niet meer isoleren!
(6) Zoals we zagen weerspiegelt elk instituut in een burgelijke maatschappij een tegenspraak die eigen is aan die maatschappij. Deze tegenspraak geeft de arbeidersbeweging een dubbele funktie:
a) streven naar zoveel mogelijk verbeteringen ('hervormingen') in de burgerlijke maatschappij (verlichting van de positie van de arbeidende massa's);
b) streven naar fundamentele verandering van die maatschappij.
Door uitsluitend het eerste punt na te streven loopt de arbeidsbeweging uit op opportunisme. Dit opportunisme leidt tot volledige integratie in de kapitalistiese maatschappij. De laatste tijd begint ook de gevestigde arbeidersbeweging (PvdA/NVV) dit door te krijgen. Uitsluitend nadruk leggen op het tweede punt leidt onvermijdelijk tot sektarisme. De idee van de systeemverandering leeft zo sterk, dat men alleen dan tot politieke aktiviteit bereid is, als men er zeker van is dat dit morgen de grote revolutie brengt ('maximalisme'). Om deze reden heeft menig anarchist angst gehad aan de konkrete politiek zijn handen vuil te maken.
Het kan echter niet de vraag zijn ōf punt ēēn ōf punt twee uitvoeren. Aan beide zal tegelijk uitvoering moeten worden gegeven. Er moet ēn gestreefd worden naar hervormingen ēn naar verandering. De hervormingen dienen daarbij in het teken te staan van de verandering! Deze eis dient de strategiese konseptie te bepalen van een socialistiese beweging. Libertair socialisten kunnen zich niet aan de verantwoording onttrekken deze konseptie mee te bepalen. En daarvoor kunnen zij niet als beste stuurlui aan wal blijven staan; waarmee ik niet wil zeggen dat aan wal geen voortreffelijk werk gedaan kan worden. De klassenstrijd die zich in bedoelde konseptie veruiterlijkt wordt geformuleerd en gestreden midden in de kapitalistiese maatschappij. In dit licht kan het als een opgave van de politieke 'kaders' worden ervaren de spontaniteit in de brede lagen van de bevolking in bewustzijn om te zetten (Basso).
(7) Menigeen ervaart dat er iets 'fout' zit. Zijn ervaring konfronteert hem met fundamentele tegenstellingen. Die tegenstelling zou hij op willen ruimen, maar hij voelt zich nietig. De ervaring wordt in inertie (niet tot handelen, reageren komen) omgezet. De arbeidersbeweging en haar politieke 'kaders' hebben de plicht te zorgen dat deze ervaring zich juist in (klasse)bewustzijn omzet, en daarmee tot versterking van de arbeidersbeweging leidt. Het woord kader gebruik ik in ruime zin en niet in een enge, marxisties-leninistiese zin.
Een van de ervaringen die de mensen opdoen is de tegenspraak die zich in de wedloop om de winst voordoet. Het gaat om het volgende. Geproduceerd wordt er om de winst. Blijft de winst uit dan worden er fabrieken gesloten; de werkloosheid neemt toe. Dit wordt wel de immanente logika van de winst genoemd. De hoofdkringloop is: winst/akkumulatie/investering. De investeringen dienen mede de perfektionering van de produktiemiddelen (waar op zichzelf niets tegen is!), wat zal leiden tot opvoering van de produktie en wat tevens tot overproduktie kan leiden. Ook hier staat aan het eind weer: werkloosheid. De perfektionering van de outilage heet ten voordele van een ieder te zijn, maar dient in de grond om de naaste konkurrenten voor te blijven (dit geldt wederkerig). Deze wederkerig bepaalde perfek-

tie leidt tot verspilling (afdanken van machines die nog lang niet versleten zijn etc.). In alle gevallen heeft de hele bevolking de gevolgen van het handelen van de afzonderlijke ondernemers te dragen (werkloosheid, grondstoffentekort, loonmaatregelen). De kosten van de cyclus van de wedloop om de winst worden gedragen door de hele bevolking, terwijl de voorafgaande baten op rekening van de afzonderlijke ondernemers (ondernemingen) worden geboekt. Dat de moeilijkheden zich voordoen door het instandhouden van de kapitalistiese cyclus van de wedloop om de winst, heeft ook de Industriebond van het NVV m.b.t. de recente loonmaatregel ingezien (Volkskrant 19-7-76). De Industriebond vindt dat Den Uyl en de zijnen zich hebben laten lenen voor wat zij noemt "een volmaakt onwaarachtige politiek". Naar de mening van de bond wordt tevens de werkgevers de gelegenheid geboden om hun verantwoordelijkheid uit de weg te gaan. Hier wordt geformuleerd wat ik in het voorgaande naar vorenbracht: brede lagen uit de arbeidende bevolking (cao-loners) worden getroffen door een 'loonmaatregel'; de werkgevers (de afzonderlijke ondernemers) blijven buiten schot. Het zijn deze zaken die mensen 'spontaan' ervaren en hen tot spontane reakties aanzet. Deze spontaniteit dient omgezet te worden tot bewustzijn, tot klassenbewustzijn. Politieke kaders kunnen hierbij een bemiddelende funktie vervullen. Die kaders dienen mede door libertair socialisten bemand te worden, om hun specifieke opvatting naar voren te brengen, bijvoorbeeld: het kader funktioneert bemiddelend, niet leidend; doel is immers de arbeidende bevolking tot zelf-organisatie te laten komen, niet hen ondergeschikt te maken aan een partijtop (sekretariaat van een partij; politburo etc.).
(8) Zonder het oppakken van de elementen uit de dagelijkse strijd, zonder een verbinding te leggen tussen deze elementen en het gestelde doel, d.w.z. zonder strijd en hervormingen, zal het niet tot een revolutie komen (die niet gewelddadig hoeft te zijn).
Het is mede vanuit dit perspektief dat ik zelf voor de PvdA in de gemeenteraad zit. Uitdrukkelijk heb ik, vooraf aan mijn intrede, gesteld politiek te zullen bedrijven vanuit een anarcho-socialistiese visie. Ekonomies houdt zo'n visie voor mij in: de produktiemiddelen aan de gemeenschap, m.a.w. de opbrengsten van de arbeid komen ten goede aan de direkte producenten. Sociaal houdt zo'n visie in: de beslissingsmacht aan de basis, d.w.z. afrekenen met de bedilzucht aan de 'top'. Vervolgens heb ik duidelijk gemaakt dat ik mij in mijn raadslidwerk naar twee zijden zou richten. Ten eerste in het bijzonder naar de kant van de partij zelf, om het socialisme veilig te stellen. Ten tweede zou mijn aandacht in het algemeen gericht zijn op de konsekwenties, die een socialistiese opvatting hoort te hebben. Een van die konsekwenties is de vrijmaking van de mens. Datgene wat daaraan dienstig is, steun ik. Datgene wat daaraan tegengesteld is, bestrijd ik.
Thom Holterman

LITERATUUR:

Althusser L., Antwoord aan John Lewis; SUNschrift 80, Nijmegen,1974
Basso L., Zur Theorie des politischen Konflikts; Suhrkamp 308, Frankfurt a/M, 1969
Lefebvre H., Het marxisme; Arbeiderspers, Amsterdam, 1969
Link, J. und Marx Kr., Das Problem der Systemtheorie, der Ansatz von N. Luhmann und seine politischen Folgen; Focus, Giessen, 1975

BOEKEN

BEDRIJVEN IN EIGEN BEHEER

Ronduit een verrijking van de nederlandse anarchismeliteratuur is het bij de SUN/Nijmegen verschenen Bedrijven in eigen beheer (Sunschrift 101). Het is een produkt van een groep Amsterdamse politikologen die zich diepgaand bezig gehouden hebben met de geschiedenis van kolonies en produktieve associaties in het algemeen en die van Gemeenschappelijk Grondbezit in het bijzonder. Hoewel GGB, opgericht in 1901, het geesteskind van de dichter Frederik van Eeden was, hebben anarchisten er een belangrijke rol in gespeeld. Trouwens de kolonisatiebeweging (het ontvluchten van de stad en het kapitaal) uit het begin van deze eeuw ging voor een niet gering deel buiten GGB om en juist die experimenten waren veelal van christen-anarchistiese of vrij-socialistiese aard. Toch was de anarchistiese beweging uit die dagen verdeeld over het nut van het bedrijf in eigen beheer. Was het een socialisties ei in een kapitalisties nest of een revolutie-strategie naast bijvoorbeeld het syndikalisme?
Minitieus worden de ups en downs van al deze kolonisatie- en associatiepogingen beschreven. Hun ondergang na korte of langere tijd was vrijwel steeds te wijten aan onderlinge onenigheid (niet alleen ideologiese verschillen, maar vaak een kwestie van karakters die botsten), daarnaast aan tegenwerking van buitenstaanders (die dergelijke vreemde revolutionairen liever zagen gaan dan komen), maar bovenal aan het permanente geldgebrek. Het is dan ook kenmerkend dat bij de enige poging die slaagde (De Ploeg in Best) van de oorspronkelijke doelstelling werd afgeweken.
Hoe nauw de zelfbeheer-aktiviteiten verbonden waren met de anarchistiese beweging blijkt alleen al uit het feit dat de bloeiperioden van de kolonisatie- en associatiebeweging parallel lopen aan die van het anarchisme (allereerst rond de eeuwwisseling en dan weer in de jaren 20). In de jaren 20 ontstonden naast landbouwkolonies vooral ook produktie-associaties, vaak opgericht door arbeiders die na een staking uitgesloten waren. Door kapitaalgebrek waren dit bedrijfjes in de ambachtelijke sfeer (sigarenmakerij, woningbouw), die de depressie van de jaren 30 niet overleefden. De voorspelling van Domela dat arbeiderscenten niet konden konkurreren met kapitalistiese rijksdaalders, werd helaas bewaarheid. (HR)
(Bedrijven in eigen beheer - kolonies en produktieve associaties in Nederland 1901-1958 door Frans Becker, Johan Frieswijk e.a. Nijmegen, 1976. Prijs f 16.50)

REPORTAGE OVER RUSLAND

In tegenstelling tot wat men zou vermoeden is het bij uitgeverij In den Toren, Baarn uitgekomen USSR 1976 - 1990 geen analyse van de Sovjet-staat in de komende jaren. Het boek bevat verslagen van de vele gesprekken die journalist Willem L. Oltmans gedurende zijn reizen in de Sovjet-Unie voerde. Weliswaar dreigen zijn aantekeningen wel eens langdradig te worden als er weer eens een kolchozedirekteur aan het woord is, maar in ieder geval laat het beeld dat van het dagelijks leven in de USSR wordt geschetst geen spaan heel van de antikommunistiese propaganda die nogal eens in het westen voor een vrije pers doorgaat. Het meest verontrustende vindt Oltmans dat er in het

westen gedacht wordt dat het Sovjet-systeem gedoemd is te mislukken. Weliswaar is er onder sommige jongeren en intellektuelen kritiek op de burokratie en de vriendjespolitiek, maar een terugkeer naar kapitalistiese maatschappijvormen als die in het westen is vrijwel uitgesloten. Het kommunisties uitgangspunt voor de Sovjet-samenleving ligt onverbrekelijk vast, zo konstateert Oltmans en zijn indruk is dat de Russiese arbeider zeker niet fundamenteel ontevreden is. "Hoogstens zal de kommunistiese partij tijdens de voortdurende strenge, strakke overgangsfase waar men zich nu in bevindt, van een arbeidersdiktatuur naar het werkelijke kommunisme, de daadwerkelijke uitvoering van het marxisme-leninisme verder proberen uit te bouwen, te verzachten en te vervolmaken", aldus Oltmans. De Sovjet-Unie haalt 1984 wel. (HR)
(Willem L. Oltmans, USSR 1976-1990. f 16.50)

REPORTAGES OVER DE BONDSREPUBLIEK

De Westduitser Günter Walraff behoeft geen introduktie meer. Van Gennep/Amsterdam bundelde opnieuw een aantal van zijn opzienbarende reportages over de praktijken van heren als Krupp, Gerling (verzekeringen) en minder bekende ondernemers en politici uit de Bondsrepubliek. Deze tweede bundel prefereer ik boven de eerste, die enigszins mank ging aan idealisering van de arbeidersklasse. Ongewenste reportages is wat "afstandelijk" geschreven (in zoverre dat bij Walraff mogelijk is), waardoor de leesbaarheid alleen maar is toegenomen. De reportages van Walraff zijn eigenlijk verplichte lektuur, zeker nu de broodrooftochten tegen alles wat progressief is in de Bondsrepubliek geintensiveerd worden. (HR)
(G. Walraff, Ongewenste reportages. f 16.50)

DE IDEOLOGIE VAN DE VRIJHEID

De volle vrijheid is een bij Manteau, Brussel & Den Haag verschenen bundel opstellen, die zonder meer als een goede bijdrage tot de anarchismeliteratuur beschouwd kan worden. Het is een vooral histories gerichte bundel met onder meer beschouwingen over Bakoenin van Arthur Lehning, over Kropotkin van Paul Avrich, over Stirner van John Caroll, over Landauer van Frans Boenders en over Domela van Anton Constandse. In zijn inleiding waarschuwt redakteur Boenders terecht voor het gevaar van simplisme. "Dat betekent niet dat de hoop op een tegen de staat gerichte revolutie wordt opgegeven, maar enkel dat de hooggestemde idealen onmiddellijke deelakties, die per definitie een reformisties karakter vertonen, niet in de weg staan". (HR)
(F. Boenders-red., De volle vrijheid - ideologie en geschiedenis van het anarchisme f 12.90)

VERSLAG VAN EEN AKTIEGROEP

Beter dan menig sociologies schriftuur over akties aan de basis is het in brochurevorm verschenen verslag van het Aktiekommitee Benner in zijn nu 2½ jaar oude strijd tegen sleutelgelden. Het kommitee richt zich tegen de praktijken van de Rotterdamse huisjesmelker Benner die zijn vele oude panden in die stad alleen verhuurt als er sleutelgelden voor enige roestige spijkers in kapotte muren betaald worden. Inmiddels heeft Benner enige veren moeten laten nadat hij tegen hem aangespannen processen verloor. Het Aktiekommitee Benner bewandelde nl. de legale weg, die na veel tijd en inspanning in dit geval enig resultaat heeft opgeleverd. In de 50 blz. grote brochure

vindt men een geschiedenis van de akties tegen Benner, dwz de oprichting van het kommitee, de bedreigingen van de belangrijkste aktivisten door Benner en zijn onderwereldhelpers, de rol van de pers die veelal alleen maar belang heeft bij een sensationeel artikel en dus het euvel van de sleutelgelden niet in zijn maatschappelijk perspektief plaatst, de regelrechte onwil van vele ambtelijke instanties om zich met de zaak bezig te houden, de op vijandigheid lijkende laksheid van de politie, de angst van zgn. progressieve politieke partijen om zich de verkiezingsvingers te branden en uiteindelijk die ene officier van justitie die de zaak nu eens niet in de doofpot stopt. Kortom, aanbevolen lektuur. (HR)
(Sleutelgeld. ƒ 2.50 op postgiro 2349142 tnv Walbroek, Rotterdam)

PLATENBOEK VAN HET NVV

Bij L.J. Veen in Wageningen verscheen een in A-4 formaat uitgevoerd platenboek over de geschiedenis van het NVV. In Een beeld van een vakbeweging worden aan de hand van politieke prenten en affiches wat visuele brokjes sociale historie uitgedeeld, want de verbindende tekst van samensteller prof. dr. Fr. de Jong Edz kabbelt vriendelijk voort, zorgvuldig de klippen van analyse en zelfkritiek vermijdend. Wie huiverig tegenover dit soort gelegenheidsuitgaven staat, krijgt ook ditmaal weer gelijk, ware het niet dat het werk van strijdbare kunstenaars als Hahn, Jordaan en Küpper even tijdloos als inspirerend blijft. (HR)
(Fr. de Jong Edz. - Een beeld van een vakbeweging. ƒ 19.50)

GEDETINEERDEN EN HUN RECHTSPOSITIE

De maatschappij levert de gevangenisbevolking op die zijzelf heeft gevormd. Daarom vond Bakoenin dat het straffen van mensen een vorm van huichelarij is. De maatschappij hoort zo te zijn ingericht dat delikten niet meer voor zullen komen.
Los van zo'n soort overweging zal het vermoedelijk steeds zo zijn, dat er bepaalde plaatsen behoren te worden ingeruimd waar mensen kunnen verblijven, die tegen zichzelf moeten worden beschermd en waar ook de maatschappij zich tegen dient te kunnen beschermen. Hiervan uitgaande stelde de enige jaren geleden overleden amerikaanse anarchist Paul Goodman, dat de opsluiting van mensen zou moeten plaatsvinden op hun voorwaarden en dat deze opsluiting zo pijnloos en nuttig mogelijk moest zijn. "We zullen je zoveel materiële voldoening geven als we kunnen bekostigen, je niet in een cel opsluiten, je je eigen manier van leven laten en je eigen werk laten vinden en uitvoeren - zolang wij maar tegen je beschermd zijn" (Goodman).
Aan de door Goodman geschetste situatie wordt in het gevangeniswezen op geen stukken na voldaan. De strijd voor verbetering van het lot van gevangenen ligt voor het merendeel nog op het nivo van hun rechtspositie. Hierover gaat het boekje van mr. C. Kelk, dat als rapport is uitgebracht in opdracht van de Coornhert-Loga. Deze liga houdt zich op een vooruitstrevende manier met het strafrecht bezig. Zij doet ondermeer elk jaar een 'alternatieve justitiebegroting' het licht zien. Het boekje dat nu in opdracht van de liga is verschenen, is door Kelk in twee delen opgebouwd. Eerst behandelt hij de rechtspositie van gedetineerden zoals deze in de bestaande en in nieuw voorgestelde wetgeving is neergelegd. De konklusie mag zijn dat het bij de vernieuwingen slechts om geringe verbeteringen gaat. Het tweede deel, dat als 'bijlage' is verwerkt, bevat samenvattingen van belangrijke ministriële circulaires. Mede deze bijlage maakt dat een

grote hoeveelheid belangrijke informatie wordt aangeboden, die nuttig is voor mensen werkzaam in de sfeer van de hulpverlening.
De auteur - en de opdrachtgeefster - heeft de hoop dat het sleutelen aan de rechtspositie van gevangenen zal kunnen bijdragen tot het doorbreken van machtsstrukturen annex gunstenstelsels. Hoe de gevestigde macht zich daar overigens tegen verzet, is enige tijd geleden weer gebleken toen minister van Agt zijn staatssekretaris, Glastra van Loon, de laan uitstuurde. Glastra van Loon wilde al te zeer gaan schoffelen in de gevangenistuin. (Th.H.)
(Rechtspositie Gedetineerden, door mr. C. Kelk; Ars Aequi Libri, Utrecht, 1976; prijs ƒ 7.-- (inklusief verzendkosten; te bestellen bij Ars Aequi Libri, Bloemstede 69, Maarssen)

DE VUILE STREKEN VAN DE CIA

Amerika, het land van de onbegrensde mogelijkheden en dus ook het land van de 'dirty trics', van de CIA, de FBI en Watergate. Terwijl de film "All the presidents men" over Watergate een kassukses schijnt te worden, pakt uitgeverij Bruna een graantje mee met een vlotgeschreven paperback over de vuile streken van de CIA. Na de bestsellers van voormalige CIA-agenten zelve heeft de duitse auteur Joesten er weinig nieuws aan toe te voegen, al moet gezegd worden dat hij al in de jaren 50 over de Amerikaanse geheime dienst publiceerde. Veel knipwerk uit Time en Der Spiegel, maar voor een groot publiek waarschijnlijk toch wel nuttig als zojuist het avondje AVRO is afgelopen. (HR)
(Joachim Joesten, CIA-opkomst en ondergang van een geheime wereldmacht. Utrecht/Antwerpen, 1976)

NIEUWE STUDIES OVER BAKOENIN

Het anarchisme is een goed marktartikel. Dit Bakoenin-jaar begon met het eredoktoraat van Arthur Lehning en de leegverkoop van oude en nieuwe Lehning-literatuur. De niet zo bijster revolutionaire Nederlandbe Boekhandel kwam met een vertaling van Colin Ward's ANARCHY IN SCTION, Manteau met Frans Boenders' DE VOLLE VRIJHEID, in september komt Maatstaf met een anarchisme-nummer en meer uitgevers staan klaar om met nieuwe publikaties te komen. Ook anarchistiese en anarchiserende uitgeverijen komen echter met zwaarder werk uit. Spartacus in Parijs gaf Gaston Leval de kans na 15 jaar leuren zijn PENSEE CONSTRUCTIVE DE BAKOUNINE te publiceren, korte hoofdstukken met Bakoe-

nin's ideeën op een aantal sleutelgebieden, interpretaties en vergelijking met andere schrijvers. Eerder een apologetiese dan een kritiese uitgave, onder het motto: Bakoenin was een groot strijder maar vooral een reus van een denker.

De met de CIRA verbonden uitgeverij NOIR in Genève bracht precies op 1 juli een levensverhaal van Bakoenin door Jeanne-Marie, een vrouw die in een uiterst onfeministies onderdrukt leven met dit boek een reuzenprestatie heeft geleverd. Het is onbegrijpelijk hoe een vrouw die haar aktiviteiten voor haar huisgenoten moest verbergen, het onderzoek heeft kunnen doen dat voor dit boek nodig was. Hoe langer je erin leest hoe meer je onder de indruk raakt van de hoeveelheid aan detail die zij in een vloeiend verhaal heeft bijeengebracht en waarin zij Bakoenin veel aan het woord laat met lange citaten uit zijn brieven en later zijn artikelen. Je had haar alleen wat meer durf toegewenst om af en toe de dokumenten en brieven los te laten en te zeggen hoe Bakoenin als persoon op haar overkwam. Zoals ze nu het leven van Bakoenin haast van dag tot dag volgt laat ze bijna uitsluitend 'de feiten voor zich spreken', wat in een persoonlijk leven gewoon te afstandelijk blijft. Je vindt nergens of ze die vaak hoogdravende brieven van de jonge en ook oudere Bakoenin overdreven vindt of iets wat verklaarbaar is als sjablonen uit zijn russies aristokraties miljeu anno 1840.

Het meest verrast was ik door het boekje MUJERES LIBRES bij uitgeverij Tusquets in Barcelona, dat al aan zijn tweede druk toe is. Het is een bloemlezing van artikelen uit de spaanse anarchistiese vrouwenbeweging 'Mujeres libres' uit de jaren 1936-'39, waar je in verhalen over anarchisties Spanje eigenlijk nooit over leest. Deze beweging heeft tot 20.000 leden geteld, meestal uit arbeidersmiljeus, en stelde voor het eerst het vrouwenprobleem in Spanje als een klasseprobleem. Deze uitgeverij bouwt trouwens een aardige anarchisme-serie op.

Een beetje dichter bij huis is de herdruk van het boek van Hector Zoccoli DIE ANARCHIE UND DIE ANARCHISTEN uit 1909, bij Kramer. Een soort anti-Nettlau met een geweldige dokumentatie over anarchistiese schrijvers, kongressen en tijdschriften, met als konklusie dat het anarchisme onhoudbaar is. Pikant aan het geheel is dat Zoccoli bij zijn studie alle hulp kreeg van anarchisten en een anarchistiese uitgeverij de studie opnieuw uitbrengt.

Tot slot nieuws van het Frente Libertario. Deze brengt een brochure over de huidige situatie van het anarchisme in Spanje. (BM)

(Gaston Leval, La pensée constructive de Bakounine. Parijs 1976, f 15.--.
Jeanne-Marie, Bakounine - une vie d'homme. Genève 1976, f 28.50.
Mujeres libres, Espana 1936-39. Barcelona 1976, f 8.50.
Hector Zoccoli, Die Anarchie und die Anarchisten. Berlijn 1976, f 29.50.
Freddy, Brève contribution à l'histoire de l'anarchisme espagnol aujourd'hui. Parijs 1976, f 1.50.)

Al deze boeken zijn te bestellen bij Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen.

MICHAEL BAKOENIN

Prijs van dit (dubbel)nummer: ƒ 3.50